

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**Realizace rázu a asimilace znělosti u neprofesionálních mluvčích
z vybraných nářečních oblastí**

**Use of Glottal Stop and Voicing Assimilation by Nonprofessional Speakers
from Selected Dialectal Areas**

Bakalářská diplomová práce

Klára Beringerová

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: Mgr. Michaela Kopečková, Ph.D.

Olomouc 2024

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracovala pod odborným vedením Mgr. Michaely Kopečkové, Ph.D., a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne: 26. 6. 2024

Podpis

Mé poděkování patří Mgr. Michaele Kopečkové, Ph.D., za odborné vedení, podnětné připomínky, vstřícnost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnovala. Děkuji také všem, kteří se podíleli na mém výzkumu a bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

OBSAH

ÚVOD	6
I TEORETICKÁ ČÁST	8
1 Stratifikace národního jazyka	8
2 Dialekty českého jazyka	9
2.1 Vymezení základních pojmů	9
2.1.1 Dialektologie	9
2.1.2 Dialekt	9
2.2 Základní rozdělení českých dialektů	10
2.3 Česká nářeční skupina v užším smyslu	11
2.3.1 Dělení české nářeční oblasti v užším smyslu	11
2.4 Moravská nářečí	13
2.4.1 Východomoravská nářeční skupina	14
2.4.2 Středomoravská nářeční skupina	14
2.4.3 Slezská nářeční skupina	15
3 Zvuková rovina jazyka	16
3.1 Ortoepie, ortofonie	16
3.1.1 Ortoepie	16
3.1.2 Ortofonie	17
3.2 Zvukový plán češtiny	18
3.2.1 Konsonanty	19
3.2.2 Asimilace znělosti před sonorami	20
3.2.3 Ráz	22
II PRAKTICKÁ ČÁST	25
1 Materiál a metoda práce	26
1.1 Výběr mluvčích	26
1.2 Materiál k výzkumu	27
1.3 Fonetická transkripce	28
1.4 Postup při analýze	29
2 Analýza	31
2.1 Asimilace znělosti před sonorami	31

2.1.1 Asimilace znělosti před sonorami u jednoslabičných předložek a předložky z	34
2.2 Ráz	36
2.3 Shrnutí výsledků výzkumu.....	40
ZÁVĚR.....	42
ANOTACE	44
RESUMÉ.....	45
BIBLIOGRAFIE	46
SEZNAMY	49
PŘÍLOHY	50

ÚVOD

Předkládaná bakalářská práce se zabývá analýzou asimilace znělosti před sonorami a realizací rázu u neprofesionálních mluvčích z vybraných nářečních oblastí. Přestože se tyto jevy staly předmětem mnoha výzkumů, jež budou v práci představeny, většinou se tyto výzkumy zaměřují na profesionální mluvčí. Cílem této práce je zjistit současný stav realizace asimilace znělosti před sonorami a realizace rázu u mluvčích, kteří nejsou znalí ortoepických pravidel, a také zjistit, zda je jejich realizace odlišná v jiných nářečních oblastech.

Práce je rozdělena na dvě části, a to na část teoretickou a praktickou. V teoretické části práce nejprve představujeme stratifikaci národního jazyka a následně se věnujeme českým nářečím, přičemž vymezujeme základní pojmy, nastiňujeme historii a vývoj českých nářečí a charakterizujeme jednotlivé nářeční skupiny. V druhé části teoretické práce se zabýváme zvukovou rovinou jazyka. Na úvod této části definujeme základní pojmy zvukové roviny, větší důraz ale klademe na teoretická východiska námi zkoumaných jevů.

V praktické části práce popisujeme metodu a materiál, se kterým pracujeme, a následně prezentujeme získaná data, která doplňujeme o vlastní komentář. V naší analýze zkoumáme zvukové nahrávky 40 mluvčích, z nichž polovina pochází ze středočeské nářeční podskupiny a druhá polovina mluvčích spadá pod východomoravskou nářeční skupinu. Mezi mluvčími jsou rovnoměrně zastoupeny ženy a muži, jelikož výsledná data porovnáváme i na základě pohlaví. Zahrnuty jsou mezi mluvčími také dvě věkové kategorie, které budeme rovněž porovnávat a zkoumat, zda má věk na výslovnost mluvčích vliv. Z každé nářeční oblasti se výzkumu účastní 10 osob ve věku 20–40 let a 10 osob ve věku 40–60 let. Zvukové nahrávky obsahují čtený projev jednotlivých mluvčích a jejich krátkou spontánní promluvu, přičemž v analýze pracujeme s oběma složkami nahrávky. Výsledná data porovnáváme mj. s příspěvkem M. Kopečkové (2023), jež zkoumala realizaci rázu a asimilaci znělosti před sonorami v projevu moderátorů regionálního televizního zpravodajství.

Mezi naše předpoklady pro výsledky analýzy patří odlišná realizace konsonantů před sonorami u mluvčích ze středočeské nářeční podskupiny a u mluvčích z východomoravské nářeční skupiny, přičemž u mluvčích z Čech očekáváme především neznělou realizaci konsonantů, zatímco u mluvčích z východní Moravy předpokládáme spíše jejich znělou výslovnost. U realizace rázu očekáváme větší tendenci k absenci rázu u mluvčích z východní Moravy a naopak jeho pravidelnější užívání u mluvčích z Čech. Domníváme se, že jinak budou užívat ráz ženy oproti mužům, v tomto případě očekáváme větší chybovost realizace rázu u mužů.

V závěru práce představíme získané výsledky, které ilustrujeme pomocí grafů a připojíme k nim komentář s vlastní interpretací dat.

I TEORETICKÁ ČÁST

1 Stratifikace národního jazyka

Češtinu jako náš národní jazyk bychom mohli popsat jako teritoriálně vymezený soubor integrovaných výrazových prostředků, jež se dále rozrůžňuje funkčně, sociálně či územně na základě konkrétních komunikačních situací. Současnou češtinu tedy můžeme dělit na jednotlivé variety, které níže stručně představíme. Pro tuto kapitolu čerpáme zejména z publikace *Stylistika současné češtiny* (Krčmová et al., 1997, s. 36).

Nejdůležitějším útvarem národního jazyka je spisovná čeština. Ta představuje prestižní varietu, jež má národně reprezentativní funkci a užívá se jí především v oficiálních projevech (psaných i písemných). Spisovná čeština se jako jediný útvar národního jazyka řídí kodifikací, její závazná institucionalizovaná podoba je tedy zapsána v soudobých mluvnicích, jazykových příručkách či slovnících. Příkladem takových příruček mohou být *Pravidla českého pravopisu* – akademické i školní vydání, *Výslovnost spisovné češtiny I a II* nebo *Internetová jazyková příručka*. Součástí spisovné češtiny je také její mluvená podoba – hovorová čeština, která je například zbavena některých knižních výrazů a konstrukcí (Tamtéž, s. 36–40).

Mezi nespisovné útvary jazyka spadá tradiční teritoriální dialekt a interdialekt. Těmito pojmy se zde ovšem zabývat nebudeme, jelikož jsou vysvětleny v následující kapitole (2.1). K nespisovným útvarům se dále řadí ještě obecná čeština jakožto útvar interdialektového charakteru na jedné straně a na straně druhé jako jazyková varieta standardu s vyšší komunikační funkcí. To dokazuje například hojné využívání obecné češtiny v beletristické literatuře, které můžeme pozorovat například v prózách Petry Hůlové či Jáchyma Topola (pozn. autorky). Obecná čeština se vyskytuje na celém území Čech, přesahuje i na západní Moravu a je užívána jako útvar neformálního charakteru (Krčmová et al., 1997, s. 43–45). Problematikou obecné češtiny se u nás dlouhodobě zabývá například Marie Krčmová ve svých statích *Termin „obecná čeština“ a různost jeho chápání* (2000) či *Stratifikace současné češtiny* (2005), František Čermák například v článku *Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie* (1996) nebo Petr Sgall a Jiří Hronek v publikaci *Čeština bez příkras* (1992). Rozšířenost používání obecné češtiny dokazuje také to, že obecná čeština bývá zahrnována i v některých učebnicích češtiny pro cizince, příkladem může být učebnice *Česky krok za krokem 2* (Holá, Bořilová, 2009).

Poslední kategorií jazykových variet češtiny jsou takzvané poloútvary národního jazyka, které se vyznačují specifickými lexikálními či frazeologickými výrazy. Řadí se sem profesní mluva, která je spojena s konkrétním pracovním prostředím, slang typický pro mluvu určitých zájmových skupin či argot, jenž je pojímán jako mluva společensky izolovaných skupin v oblasti škodlivé sociální činnosti – například vězňů (Krčmová et al., 1997, s. 45–48).

2 Dialekty českého jazyka

2.1 Vymezení základních pojmů

2.1.1 Dialektologie

Dialektologie je lingvistická disciplína zabývající se dialekty, tedy nářečímí. První odborná práce věnující se českým dialektům se nazývá *Gramatika česká* a pochází od Jana Blahoslava z roku 1571. Jako samostatný a svébytný obor se česká dialektologie začíná utvářet v druhé polovině 19. století v souvislosti s Národním obrozením a zvýšeným zájmem o český jazyk a jeho varianty. Začátky tohoto oboru se pojí především se jménem Aloise Vojtěcha Šembery, v jehož díle *Základové dialektologie československé* z roku 1864 je předkládán první souhrnný přehled českých a slovenských nářečí. Mezi další důležité osobnosti tohoto oboru patří například František Bartoš, u kterého můžeme zmínit jeho *Dialektologii moravskou* (1886), Bohuslav Havránek nebo František Trávníček (pozn. autorky).

2.1.2 Dialekt

Jan Chloupek definuje dialekt jako „strukturní varietu ve vztahu k jiné strukturní varietě nebo dílčí útvar ve vztahu k celku“ (Chloupek, 1986, s. 24). Dále také upozorňuje, že dialekt je komplexní kategorií lingvistickou, historickou a sociologickou (Chloupek, 1971, s. 22). Jaromír Bělič zase definuje dialekt jako „územní variantu běžné mluvy“ (Bělič, 1972, s. 9). Ve své publikaci *Nástin české dialektologie* (1972) uvádí, že jednotlivá nářečí spolu se spisovnou češtinou tvoří tzv. komplex českého národního jazyka. Dialekty můžeme dělit na teritoriální (zeměpisné), které jsou spjaty s určitým územím, nebo na dialekty společenského charakteru, kam řadíme například slang.

Dochází-li k vyrovnávání některých rozdílů mezi jednotlivými dialekty v rámci nářečních skupin, vznikají tzv. interdialekty. Jedná se o nadnářeční útvary, jež jsou typické především pro městskou mluvu a přibližují se hovorové spisovné češtině. Hovoříme pak o interdialektu českém v užším smyslu (obecná čeština), středomoravském (obecná hanáctina), východomoravském (moravská slovenština) a slezském (laština) (Tamtéž, s. 324).

2.2 Základní rozdělení českých dialektů

V rámci českého jazyka vyčleňujeme čtyři základní skupiny dialektů, které se dále dělí na jednotlivé podskupiny. Jedná se o nářeční skupinu českou v užším smyslu, středomoravskou, východomoravskou a slezskou (Bělič, 1972, s. 11). Toto rozdělení vychází z historického vývoje jazyka, přesněji řečeno je dané vývojem hláskových změn, které obvykle začínaly ve středních Čechách (zejména v Praze jako v kulturním a politickém centru), odkud se šířily dále do jednotlivých okrajových oblastí českých zemí. Změny probíhaly směrem od západu na východ, a zatímco některé změny pronikly do národního jazyka v celé jeho šíři, jiné zasáhly jen jeho části (Cuřín, 1977, s. 44). Právě na míře dosahu jazykových změn je dělení jednotlivých nářečí u nás založeno.

Základními diferenčními znaky při rozlišování jednotlivých dialektů jsou změny $y > ej$ a $ú > ou$, které se dovršovaly až koncem 14. století a které postihly většinu území s výjimkou Slezska a východní Moravy, kde zůstaly původní tvary. Právě (ne)přijetím těchto změn vznikla na jedné straně nářeční oblast česko-středomoravská a na straně druhé oblast východomoravsko-slezská, kde tyto změny neproběhly. Další fáze vývoje, která probíhala od 16. do 17. století, zahrnovala změnu $ej, ou > é, ó$, ta od sebe odlišila nářečí české v užším smyslu (ve kterém zůstalo původní ej, ou) a středomoravské (zde se projevila monoftongizace). Téměř ve stejné době také došlo k zániku významotvorné délky vokálů $y, ú > y, u$ ve slezských nářečích a došlo tak k rozlišení od východomoravského dialektu (Bělič, 1972, s. 321).

V současné době je pro studium dialektologie velmi podstatný *Český jazykový atlas*, jež obsahuje šest svazků, které byly v tištěné podobě vydávány v letech 1992–2011 a od roku 2012 je volně dostupný na internetových stránkách¹. Jednotlivé svazky zpracovávají lexikální, morfologickou, syntaktickou i hláskoslovnou rovinu jazyka a v díle nalezneme také velké množství map a nářečního materiálu, který pořizovali dialektologové převážně v 60. a 70. letech 20. století (Kloferová, 2017)². Na Českém národním korpusu je také k dispozici interaktivní mapa českých nářečí, která obsahuje i zvukové ukázky z jednotlivých lokalit³.

V následujících kapitolách představíme čtyři základní nářeční skupiny, přičemž zohledníme především zvukovou, případně i morfologickou rovinu jazyka. U moravských dialektů nastíníme také jejich historický vývoj a odlišnosti od českých nářečí. Pro naši práci je stěžejní

¹ <https://cja.ujc.cas.cz>

² https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÝ_ATLAS

³ <https://www.korpus.cz/mapka/>

především česká nářeční skupina v užším smyslu a její středočeská podskupina a východomoravská nářeční skupina, protože právě z těchto nářečních skupin pochází mluvčí, kteří jsou součástí výzkumu. V práci ale uvádíme všechny čtyři nářeční skupiny, činíme tak jednak pro lepší přehlednost práce a také z toho důvodu, že předpokládáme, že vlivem migrace lidí za prací či studiem se u mluvčích, kteří jsou součástí výzkumu, mohou objevit i prvky z jiných dialektů.

2.3 Česká nářeční skupina v užším smyslu

Územně největší nářeční skupinou u nás je česká nářeční skupina v užším smyslu, která pokrývá téměř celé území Čech a jihozápadní okrajovou část Moravy. Tato skupina nářečí se dělí na čtyři podskupiny (viz kapitola 2.3.1), v nichž je možné vydělit ještě samostatné nářeční jednotky, kterými jsou např. jednotlivá místní nářečí (Bachmannová, 2017)⁴. Pro českou nářeční skupinu uvádí František Cuřín (1977) celkem 19 společných znaků (Cuřín, 1977, s. 176). Níže uvádíme ty z nich, které se pro naši práci jeví jako nejpodstatnější:

- diftongizace $y/i > ej$ – např. [mlejn], [dobrej], [vozejk]⁵,
- diftongizace $ú > ou$ – např. [mouka], [vezou], [louka],
- protetické *v* před vokálem *o* – např. [voko], [vokno], [von],
- progresivní asimilace u skupiny *sh* – např. [sxod'it], [sxáňet],
- úžení $é > í$ – např. [mlíko], [řict],
- jediné *i/i* (splynutí *y/y s i/i*) – např. [bil],
- přičestí minulé bez *-l* po konsonantu – např. [von to pŕines], [řek nám to].

Pro česká nářečí se také uvádí, že realizace rázu zde probíhá častěji a pravidelněji, než tomu je u nářečí moravských (Krčmová, 2017)⁶.

2.3.1 Dělení české nářeční oblasti v užším smyslu

Jak již bylo zmíněno, česká nářeční oblast v užším smyslu se dělí na čtyři podskupiny, a to na skupinu středočeskou, jihozápadočeskou, severovýchodočeskou a českomoravskou. Jednotlivé dialekty spadající do této skupiny je ale složité územně přesně vymezit, jelikož jejich hranice jsou méně ostré než například u dialektů hanáckých či moravskoslovenských. Základní charakteristické rysy společné všem těmto skupinám jsme již popsali výše, nyní se krátce

⁴ https://www.czechency.org/slovník/ČESKÁ_NÁŘEČNÍ_SKUPINA

⁵ Pro naši práci používáme českou fonetickou transkripci. Seznam jednotlivých znaků je zahrnut v praktické části práce v kapitole 1.3.

⁶ <https://www.czechency.org/slovník/RÁZ>

zaměříme na nářeční oblast středočeskou. Ostatním podskupinám se v této práci nevěnujeme, jelikož nejsou součástí výzkumu.

2.3.1.1 Středočeská podskupina

Dle Františka Cuřína se středočeská nářečí nachází „ve středních Čechách ve velkém kruhu kolem Prahy“ (Cuřín, 1977, s. 179). Jaroslav Bělič nabízí podrobnější teritoriální vymezení této nářeční oblasti – píše, že „celková charakteristika české nářeční skupiny nejplněji platí pro nářečí v širokém pásu centrální oblasti bývalé země České, táhnoucím se zhruba od sz. k jv. a sahajícím na sv. za Mělník, Nymburk, Poděbrady, Kolín, Čáslav a Chotěboř, na jz. a na jih téměř po Rakovník, Hořovice, Příbram, Milevsko a Tábor, za Pacov a Pelhřimov.“ (Bělič, 1972, s. 221).

Vzhledem k tomu, že středočeská nářeční skupina nedisponuje svými výraznými charakteristickými prvky, bývá nejčastěji definována v kontrastu s ostatními dialektickými oblastmi (převážně jihozápadočeskou nebo severovýchodočeskou) a také se spisovnou variantou jazyka (Tamtéž, s. 221). Navzdory tomu, že ji tedy určuje spíše absence jevů typických pro jiné dialekty, lze vydělit i několik jevů, jež jsou pro tuto nářeční oblast příznačné. Tyto jevy jsou ovšem povětšinou společné podskupině středočeské a zároveň některé její sousední nářeční oblasti. Jaromír Bělič ve své publikaci uvádí následující společné znaky středočeského nářečí:

- po ostrých sykavkách se v některých slovních základech a příponách objevuje namísto dřívějšího $y < i$ hlásková skupina *ej* – např. [cejtit], [vozejk],
- na počátku slov a ve složeninách se namísto původního *stř-*, *sř-* a *čr-* objevuje častěji než v jiných dialektech podoba *tř-* – např. [třěxa, tříbřnej],
- zobecnění koncovky *-í/-i* ve tvarech 2., 3. a 6. pádu singuláru ženského rodu tvrdého skloňování u přídavných jmen a rodových zájmen – např. [s tí druhí strani], [na tí druhí straňe],
- sloveso *být* má ve 2. osobě singuláru ve funkci spony shodně se severovýchodočeskou a středomoravskou podskupinou tvar [seš],
- ve slovesných tvarech 3. osoby plurálu převládají koncovky *-ou*, *-eji*, *-aji* (*-ejí*, *-ají* / *-ej*, *-aj*) – např. [kupujou], [prosej],
- častější výskyt tvarů 5. třídy u sloves kolísajících mezi typem *máže/mazat* – např. [vorám], [voráš],

- podoba přičestí minulého a přičestí trpného u sloves typu *spadne/spadnout* má oproti jiným nářečím častější výskyt s *-mu-* – např. [seknul], [stisknul] (Bělič, 1972, s. 221).

2.4 Moravská nářečí

Nářečí nacházející se na Moravě a ve Slezsku jsou oproti Čechám výrazně pestřejší. Zatímco v Čechách se vyskytuje jen jedna nářeční skupina (česká v užším smyslu), na Moravě a ve Slezsku rozlišujeme dialektické skupiny tři, a to skupinu středomoravskou, východomoravskou a slezskou. K této větší rozmanitosti moravských nářečí dochází z několika důvodů – jedním z nich je absence tak výrazného kulturního a hospodářského centra na Moravě a ve Slezsku, jež by bylo srovnatelné s dosahem Prahy v Čechách. Na Moravě a ve Slezsku samozřejmě velká, kulturně i hospodářsky významná města jsou (jmenujme například Olomouc, Brno, Zlín), ta ale vévodila vždy jen některému z regionů, a ne moravské a slezské oblasti v celé její šíři. Dalším důvodem pestřejší nářeční diferenciace na Moravě a ve Slezsku je i složitější geografický reliéf, jež v historii způsobil komplikovanější komunikaci mezi jednotlivými českými regiony (Bláha, Svobodová et al., 2018, s. 8).

Také odlišná historie těchto oblastí měla vliv na vývoj jazyka a jednotlivých dialektů. Jeden ze zásadních rozdílů, který Moravu a Slezsko od Čech odděluje, byla vyšší přítomnost Němců na tomto území, a to od 13. století až do jejich násilného odsunu v letech 1945–1947. Na rozdíl od Čech existoval na Moravě a ve Slezsku rozsáhlejší bilingvismus, Němci byli v této oblasti do vyšší míry rozptýleni v prostoru a s českými obyvateli zde byli výrazněji promíšeni než na území Čech. Právě výraznější kontakt s Němci na Moravě a ve Slezsku měl vliv na utváření specifických kulturních a jazykových podmínek, a i s dalšími již zmíněnými důvody měl za příčinu i to, že se jazykově obrodné procesy na Moravě a ve Slezsku oproti Čechám opoždily (Tamtéž, s. 35).

Na základě již zmíněných rozdílů mezi oblastí Čech na jedné straně a Moravy a Slezska na straně druhé se můžeme setkat s dělením běžně mluvené češtiny na „západní“ a „východní“ typ. Čeština „západního typu“ se vyskytuje v Čechách a na západní Moravě a je výrazně ovlivněná obecnou češtinou, zatímco běžně mluvená čeština „východního typu“ je značně ovlivněna spisovnou podobou českého jazyka, ale zároveň se v ní objevují i regionální archaismy a inovace (Tamtéž, s. 9). Podrobněji se této tematice věnuje Ondřej Bláha v publikaci *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*, ve které rozebírá toto rozdělení mluvené češtiny a své tvrzení dokazuje na tendencích v lexiku, syntaxi, flexi a zvukové rovině (Bláha, Svobodová et al., 2018).

2.4.1 Východomoravská nářeční skupina

Východomoravská nářeční skupina se nachází na východním okraji České republiky a pokrývá převážně oblast Slovácka a Valašska. Mezi kulturní a hospodářská centra této oblasti patří Vsetín, Valašské Meziříčí, Zlín, Uherské Hradiště a Hodonín. Jako česká nářeční oblast v užším smyslu se i východomoravská nářeční skupina dělí na čtyři další podskupiny, a to na podskupinu severní (valašskou), jižní (slováckou), západní (hranickou s kelečským ostrůvkem a dolskou) a jihovýchodní (kopaničářská nářečí) (Lamprecht, 1976, s. 214).

Mezi základní znaky východomoravského dialektu patří:

- zachování původního *y/i* – např. [stríc], [nosík], [vozik],
- zachování původního *ú* – např. [múka], [nesú], [berú],
- zachování *aj* – např. [daj], [vajco], [najlepší],
- krátké vokály u původně dvouslabičných substantiv a infinitivů s vokalickým zakončením slovního základu – např. [jama], [blato], [dat],
- regresivní asimilace u skupiny *sh* – např. [zhoďit], [zháňet],
- znělá výslovnost konsonantů na švu slov před vokálem a sonorou – např. [z aňičkú], [tag jez],
- neprovedení přehlásky *u/ú > i/i* v základu slov – např. [břux], [klúč], [kožux],
- většinou zachované *u/ú* po měkkých konsonantech – např. [cuzí], [policu], [piju] (1. os. sg.), [pijú] (3. os. pl.),
- uchování skupiny *šč* – např. [ščáva], [ščest'í], [ešče],
- dominantní postavení sufixu *-isko* – např. [smeťisko], [kosisko],
- zachování starého *e* (*ie < ě*), na většině území se vyskytuje také staré *é* – např. [mléko], [kamének], [lémec] (Cuřín, 1977, s. 184–185).

2.4.2 Středomoravská nářeční skupina

Středomoravská nářeční skupina, dříve také označována jako hanácká, zabírá střed Moravy, její sever a západ (Cuřín, 1977, s. 180). Na západě sousedí s českou nářeční skupinou v užším smyslu, severní část této oblasti je oddělena územím bez tradičních dialektů a její východní část hraničí s východomoravskými nářečemi. Toto postavení středomoravské nářeční skupiny mezi dalšími dialektickými oblastmi má vliv na podobu samotného dialektu, jelikož se v něm objevují rysy jak české nářeční skupiny v užším smyslu – např. provedení úzení a používání forem typu [mlíko], [malí kotě] oproti východomoravským a slezským variantám [mléko],

[malé kotě], tak se zde vyskytují prvky typické pro ostatní nářečí na Moravě. Patří mezi ně např.:

- neprovedení přehlásky *-u, -ú (-ou, -ó)* na konci slov po měkkých konsonantech – např. [na našu kočku], [s našó kočkó],
- neprovedení přehlásky *a > e* na většině středomoravského území – např. [naša slepica],
- u některých typů slov se ve slovních základech objevuje krátký vokál namísto spisovného dlouhého vokálu – např. [psat], [blato].

Mezi prvky, které jsou charakteristické pro středomoravskou nářeční oblast, řadíme např:

- *é* za každé *y* a za *i* po sykavkách či některých jiných konsonantech – např. [mlén], [dobré človjek], [stréc], [vozék],
- pravidelné vyskytování se hlásek *é, ó* na místě, kde se v českých nářečích vyskytuje hlásková skupina *ej, ou*, ve východomoravských nářečích *i, y, ú* a ve slezských nářečích *i, y, u* – např. [stréc], [zlé pes], [móka], [budó],
- nejednotné využívání protetických hlásek, na západě středomoravské oblasti se vyskytuje protetické *v* – např. [vokno], v západní části se pak můžeme setkat s protetickým *h* – např. [huxo], [halmara],
- zakončení 3. os. plurálu sloves 4. slovesné třídy na *-ijó* – např. [nosijó], [třpijó].

Jak již bylo výše zmíněno, geografické postavení středomoravské nářeční skupiny má vliv na to, že do nářečí pronikají i okolní dialekty, respektive jejich prvky. To má za příčinu poměrně výraznou vnitřní diferenciaci nářečí. Středomoravská nářeční skupina se dále dělí na podskupinu centrální, jižní, západní a východní, přičemž každá z těchto podskupin má své příznačné dialektické rysy (Lamprecht, 1976, s. 152–156).

2.4.3 Slezká nářeční skupina

Slezská nářeční skupina se rozkládá na území Slezska a v severovýchodním cípu Moravy mezi Opavskem a Těšínskem, zčásti pak zasahuje i na území Polska. Mezi kulturní a hospodářská centra této oblasti řadíme Opavu, Ostravu či Frýdek-Místek. Slezská nářečí se dělí na nářečí slezskomoravská (neboli lašská) a nářečí slezskopolská (neboli nářečí česko-polského smíšeného pruhu). Slezskomoravská nářečí se dále rozčleňují na podskupinu západní (opavskou), východní (ostravskou) a jižní (frenštátskou). Mezi charakteristické rysy slezských nářečí spadá:

- zachované *y*, ale zkrácené – např. [mlyn], [dobry človjek],
- zachované *ú*, ale zkrácené – např. [muka], [luka],
- zachované *aj* – např. [daj], [vajco],
- převážně krátké vokály – např. [dam], [mam], [slava],
- slovní přízvuk na předposlední slabice slova,
- palatalizace měkkých konsonantů – např. [ved'et'e], [něbud'et'e],
- zachovaná skupina *šč* – např. [ščava], [ešče],
- převážně znělá asimilace znělosti na předělu slov před vokály a sonorami – např. [kuz masa], [g aňičce] (Lamprecht, 1976, s. 283–288).

3 Zvuková rovina jazyka

V následující kapitole se zaměříme na zvukovou rovinu jazyka. Na úvod vymežíme základní termíny (ortoepie, ortofonie), následně nastíníme hláskový systém češtiny a v závěru kapitoly se budeme věnovat jevům, které jsou zkoumány v praktické části práce, tedy rázu a asimilaci znělosti před sonorami.

3.1 Ortoepie, ortofonie

3.1.1 Ortoepie

Ortoepie (z řeckého „orthos“ = správný a „epein“ = mluvit) je nauka zabývající se spisovnou výslovností. Označuje „soubor norem, které vymezují spisovný standard zvukové podoby jazyka“ (Palková, 1994, s. 320). Jedná se tedy o taková pravidla, která určují správnou výslovnost jednotlivých hlásek a hláskových spojení, dále stanovují spisovnou formu přízvukování a zabývají se také členěním souvislé řeči – především frázováním, větým přízvukem a intonací vět a větých úseků (Hůrková-Novotná, 1995, s. 17).

Dodržování ortoepických pravidel je důležité především pro srozumitelnost dané promluvy, důraz se zde klade na adresáta a jeho pohodlí při poslechu. Znalost výslovnostní normy je ale podstatná i pro mluvčí, kteří mohou korektní výslovností přizpůsobit svůj projev danému komunikačnímu záměru a účinek jejich promluvy tak může být efektivnější (Štěpánová, 2019, s. 10). V češtině je užívání ortoepických pravidel vyžadováno u předem připravených spisovných projevů, které jsou citově neutrální (typickým příkladem zde mohou být televizní či rozhlasové moderátoři). U projevů, které nejsou dopředu připravené a mají spíše spontánní charakter, dochází k nedbalejší výslovnosti a pravidla výslovnostní normy se dodržují méně striktně. Spisovná výslovnost může být rozlišována také stylově – vydělit můžeme výslovnostní

styl základní (neboli neutrální), jenž se řídí pravidly danými kodifikačními příručkami, dále výslovnostní styl vybraný, který se užívá například při slavnostních projevech a typická je pro něj velmi pečlivá výslovnost jednotlivých hlásek (např. důrazná artikulace hlásek *č* ve slově *hrdliččin*), a styl zběžný, který se vyznačuje méně přesnou artikulací hlásek či zjednodušováním některých hláskových skupin (např. *dát sedm korun* je vysloveno jako [dácedum korun]) (Krčmová, 2017)⁷.

Česká ortoepická pravidla jsou publikována ve dvou kodifikačních příručkách, jimiž jsou *Výslovnost spisovné češtiny I* (2. vydání z roku 1967), jež obsahuje pravidla pro výslovnost slov domácího původu, a *Výslovnost spisovné češtiny II* z roku 1978, která se zaměřuje na spisovnou výslovnost slov přejatých či cizích propriet. Na obou příručkách pracovala odborná ortoepická komise Ústavu pro jazyk český ČSAV (Palková, 1994, s. 320). Nověji vzniklé publikace, které se ortoepii rovněž věnují, nepovažujeme za kodifikační příručky, jelikož v zásadě respektují příručky *Výslovnost spisovné češtiny I a II*, a pokud autoři přichází s novými poznatky, většinou se jedná pouze o dílčí návrhy změn, které se často vyskytují v oblasti přejatých slov, u nichž dochází k výrazným posunům v ortoepické normě. Autoři takových publikací pak sami své dílo za kodifikační příručku nepovažují, příkladem takových publikací může být *Fonetika a fonologie češtiny* Zdeny Palkové (1994), *Česká výslovnostní norma* Jiřiny Hůrkové (1995) či *Základy české ortoepie* Jiřího Zemana (2008) (Štěpánová, 2019, s. 12).

3.1.2 Ortofonie

Ortofonie (z řeckého „orthos“ = správný a „foné“ = hlas) se zabývá správnou podobou jednotlivých hlásek a poskytuje pravidla jejich normativní výslovnosti (Hůrková-Novotná, 1995, s. 17). Krčmová (1996, s. 14) uvádí, že „zásady ortofonie vymezují jak postoj k oblastním, nářečním a vrstevným obměnám hlásek, tak k realizacím individuálním; ty jsou obvykle hodnoceny jako vady řeči“. Do oblasti ortofonie tedy spadají takové jevy, jako jsou například odlišné realizace vokálů v jednotlivých nářečích (např. vokály realizované ve středočeské oblasti mají širší, povolenou výslovnost, zatímco úzká výslovnost vokálů se vyskytuje typicky na Brněnsku). Regionální varianty výslovnosti hlásek mohou na posluchače působit až rušivě a mohou způsobovat komplikovanější vnímání promluvy, ve veřejných a spisovných projevech by se takové jevy neměly vyskytovat, pokud se nejedná např. o záměrnou stylizaci (Krčmová, 2017)⁸.

⁷ <https://www.czechency.org/slovník/ORTOEPIE>

⁸ <https://www.czechency.org/slovník/ORTOEPIE>

3.2 Zvukový plán češtiny

České hlásky můžeme dělit na dvě základní skupiny, a to na vokály (samohlásky) a konsonanty (souhlásky). Při artikulaci vokálů jsou hlasivky rozkmitány proudem vzduchu, který vychází z plic. Vokály jsou hlásky znělé a při jejich vzniku výdechovému proudu nestojí v cestě žádná překážka (jako tomu je u konsonantů). U vokálů je ovšem důležité postavení jazyka a rtů, které je základem pro vokalickou klasifikaci (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016, s. 47). Na základě horizontálního posunu jazyka dělíme vokály na přední (*i/í, e/ě*), střední (*a/á*) a zadní (*o/ó, u/ú*), podle vertikálního posunu jazyka používáme rozdělení vokálů na nízké (*a/á*), středové (*e/ě, o/ó*) a vysoké (*i/í, u/ú*) a postavení rtů určuje, zda se jedná o vokály nezaokrouhlené (*i/í, e/ě, a/á*) či zaokrouhlené (*o/ó, u/ú*) (Palková, 1994, s. 170–171). Toto rozdělení je možné přehledně graficky znázornit, hovoříme potom o tzv. vokalickém trojúhelníku (viz Tabulka 1).

podle polohy jazyka	přední	střední	zadní
vysoké	í i		u ú
středové		é e	o ó
nízké		a á	
podle postavení rtů	nezaokrouhlené		zaokrouhlené

Tabulka 1 – Vokalický trojúhelník v češtině (Palková, 1994, s. 171)

Čeština disponuje deseti monoftongy (neboli jednoduchými hláskami), které vystupují ve dvojicích, u nichž se liší kvantita hlásky, na základě které rozlišujeme vokály krátké a dlouhé. Vokalická délka má distinktivní funkci, její přítomnost (nebo nepřítomnost) má tedy schopnost měnit význam (např. *byt* × *být*). Ve starších publikacích (např. Palková, 1994 či Hála, 1941) se uvádí, že dlouhý vokál má přibližně dvakrát delší trvání oproti vokálu krátkému, novější výzkumy (Podlipský, Skarnitzl, Volín, 2009; Skarnitzl, 2012) však uvádí, že poměr dlouhého vokálu vůči jeho krátké variantě se pohybuje od 1,29 : 1 do 1,8 : 1 na základě toho, o jakou hlásku se jedná (např. i-ové vokály mají poměr nejnížší, největší rozdíly mezi krátkou a dlouhou variantou hlásky potom nacházíme u a-ových vokálů) (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016). Kromě monoftongů se v češtině vyskytují také diftongy (neboli dvojhásky), u nichž je podstatné, že obě složky diftongu náleží ke stejné slabice. V češtině registrujeme celkem tři diftongy, přičemž ale pouze jedna dvojhásky (*ou*) je domácího původu a zbylé dvě (*au* a *eu*) se vyskytují v přejatých slovech jako je např. *auto* či *euro* (Skarnitzl, Šturm, Volín, 2016).

3.2.1 Konsonanty

Konsonanty jsou hlásky, při jejichž artikulaci vzniká ve vokálním traktu nějaká překážka, jež moduluje výdechový proud a určuje charakter dané hlásky (Volín, Skarnitzl, 2018). Podle Palkové (1994) jsou při tvoření českých konsonantů důležité čtyři artikulační charakteristiky, těmi jsou:

- místo artikulace, tj. místo, kde se tvoří překážka výdechovému proudu,
- způsob artikulace, jenž určuje charakter této překážky,
- postavení měkkého patra, které má vliv na to, zda je u hlásky přítomna nosní rezonance, či nikoli,
- postavení hlasivek, jež určuje přítomnost základního tónu ve spektru hlásky (Palková, 1994, s. 208).

Z hlediska místa artikulace potom můžeme české konsonanty dělit na konsonanty bilabiální neboli obouretné (*b, p, m*), labiodentální neboli retozubné (*f, v, [ɱ]*), prealveolární neboli přední dásňové (*t, d, n, c, [ʒ], s, z, r, l*), postalveolární neboli zadní dásňové (*č, [ʒ̣], š, ž, [ʃ̣], ř*), palatální neboli tvrdopatrové (*t̚, d̚, ň, j*), velární neboli měkkopatrové (*k, g, [ŋ], ch*) a velární laryngální neboli hrtanové (*[ʔ], h*) (Palková, 1994, s. 209–210). Na základě způsobu artikulace vyčleňujeme okluzivy (které se dále dělí na hlásky orální a nazální), semiokluzivy, konstriktivy, vibranty (jež se dělí na vibranty frikativní a aproximativní) a aproximanty (které se opět dají rozčlenit na laterální a centrální). Z akustické podstaty hlásek poté rozlišujeme exploziv, nazály, afrikáty, frikativy, likvidy a glide (Palková, 1994, s. 210, 223–235). Tabulka s rozdělením českých konsonantů je k nahlédnutí jako Příloha 1.

Veškeré české konsonanty se dají na základě tohoto dělení podrobněji popsat a dělit, takto podrobnější popis ale není cílem této práce, proto zde ponecháváme jen základní dělení a poznatky a podrobněji se budeme zabývat jevy, které jsou součástí výzkumu.

Za podstatné na tomto místě práce považujeme rozdělení českých konsonantů na souhlásky šumové (párové) a tónové (jedinečné). Pro hlásky, které mají převážně šumovou podstatu, používáme označení obstruenty. Pro takové konsonanty je typické vytvoření úplné striktury ve vokálním traktu, převaha šumových složek, nižší míra sonority a charakteristický je také jejich výskyt na hranách slabik. Šumové konsonanty také tvoří tzv. znělostní páry, jedná se tedy o dvojice hlásek stejné povahy, které se liší mírou sonority (tedy přítomností nebo nepřítomností základního tónu). V takovém páru souhlásek potom vydělujeme souhlásku

znělou a v kontrastu s ní souhlásku neznělou (např. u znělostního páru *s a z* je *s* souhláskou neznělou a *z* souhláskou znělou) (Palková, 1994, s. 214).

Oproti tomu konsonanty, u nichž převažuje tónová složka, nazýváme termínem sonory, případně se používá také označení jedinečné hlásky. Na rozdíl od obstruentů sonory netvoří znělostní páry, tj. nemají neznělý protějšek a jejich tónový charakter je zde zachován, neztrácí se. V češtině se mezi sonory řadí veškeré nosové hlásky, tedy *m*, [m], *n*, [n], *ň*, dále likvidy, ke kterým řadíme konsonanty *l* a *r* a také aproximanta *j* (Palková, 1994, s. 214). Ne všechny sonorní hlásky ale mají stejný podíl sonority, nejvyšší sonoritou disponuje souhláska *j*, následují likvidy *l* a *r* a nejmenší podíl sonority z jedinečných konsonantů mají nazály, tedy *m*, [m], *n*, [n], *ň*. Právě vyšší sonorita u jedinečných hlásek oproti hláskám párovým umožňuje sonorám plnit v některých případech roli slabičného jádra. K tomu dochází buď v interkonsonantické pozici (jako je tomu např. u slova *brloh* [břlox]), nebo v postkonsonantické pozici na konci slova (to můžeme pozorovat např. u slova *kapr* [kapř] či *sedm* [sedm]) (Ziková, 2017)⁹.

3.2.2 Asimilace znělosti před sonorami

Asimilaci (neboli spodobu) můžeme definovat jako „vzájemné přizpůsobování hlásek v proudu řeči“ (Krčmová, 2017)¹⁰. V rámci asimilace tedy dochází k vzájemnému sblížení zvuků řeči, které vede k jejich změnám. K asimilaci může docházet jak mezi vokály, potom hovoříme o tzv. vokalické harmonii (např. přizpůsobení se vokálů ve slově *pomeranč* [pomoranč]), tak mezi jednotlivými konsonanty.

Asimilaci dále můžeme charakterizovat na základě toho, zda se vzájemně ovlivňují hlásky, které jsou v bezprostřední blízkosti – v tomto případě se jedná o asimilaci kontaktní (např. u slova *lávka* [láfka]), či zda jsou hlásky, které na sebe působí, odděleny hláskami jinými, vzniká pak asimilace distanční (např. *detektivka* [dedektífka]). Další možné dělení se týká toho, v jakém směru se jednotlivé hlásky ovlivňují. Pokud hláska následující ovlivňuje hlásku předcházející, jedná se o asimilaci regresivní (např. znělá výslovnost hláskové skupiny *sh* ve slově *shoda* [zhoda]), pokud je proces přizpůsobování opačný, hovoříme o asimilaci progresivní (např. neznělá výslovnost hláskové skupiny *sh* [sxoda]) (Krčmová, 2017)¹¹. Pokud se na konci slova před pauzou vyskytuje obstruent, dochází k tzv. neutralizaci, tedy procesu, při kterém se na finální pozici slova před pauzou vyslovuje vždy obstruent neznělý (např. slovo *led* by před

⁹ <https://www.czechency.org/slovník/SONORITA>

¹⁰ <https://www.czechency.org/slovník/ASIMILACE>

¹¹ <https://www.czechency.org/slovník/ASIMILACE>

pauzou mělo být vysloveno jako [let]). Následuje-li ale po slovu končícím na obstruent bezprostředně slovo jiné (a není-li tedy mezi slovy realizována pauza), znělost finálního obstruentu záleží na počáteční hlásce následujícího slova (např. *let byl* [led bil]) (Volín, Skarnitzl, 2018, s. 44).

Poměrně jiná situace nastává u asimilace znělosti před sonorami. Sonory jakožto jedinečné hlásky nezpůsobují asimilaci znělosti v rámci jednoho slova, proto jsme schopni vnímat rozdíl např. mezi slovy *směna* [smňena] a *změna* [zmňena]. Stejná situace by měla platit i na slovním předělu, podle tradičních příruček (např. Palková, 1994, Zeman, 2008 či Hůrková-Novotná, 1995) by sonory neměly způsobovat asimilaci znělosti finálního obstruentu předcházejícího slova a měla by zde nastávat neutralizace (např. slovní spojení *už ne* by mělo být správně vysloveno jako [uš ne], nikoli [už ne]). Tento způsob výslovnosti je typický pro standardní češtinu a v nářečních variantách na území Čech, především v moravských dialektech se ale se znělostní asimilací před sonorami setkáváme, její užití je ale považováno za nespisovné (Volín, Skarnitzl, 2018, s. 47).

Výjimku v těchto pravidlech ovšem tvoří jednoslabičné předložky, u nichž i před sonorou probíhá znělostní asimilace, která je v těchto případech považována za spisovnou. K tomuto jevu dochází z toho důvodu, že jednoslabičné předložky v češtině nesou přízvuk a s následujícím slovem jsou artikulovány jako jeden celek. Z tohoto důvodu vyslovíme kombinace *nad lesem*, *před rokem* a *pod jabloní* jako [nad lesem], [před rokem] či [pod jabloňi] namísto [nat lesem], [přet rokem], [pot jabloňi] – neznělá výslovnost podle Palkové (1994, s. 329) „působí nepřirozeně“. Další výjimku tvoří také předložka *s*, u které je v 7. pádě přípustná znělá i neznělá varianta – např. spojení *s matkou* či *s Janem* může být vysloveno jak nezněle [s matkôu], [s janem], tak zněle [z matkôu], [z janem]. Ve vyšším stylu (např. v projevu televizních či rádiových moderátorů) je ale upřednostňována výslovnost neznělá. Pokud se však předložka *s* objevuje ve vokalizované podobě *se*, její výslovnost už by měla být vždy neznělá (např. *se sestrou* [se sestrou], nikoli [ze sestrou]) (Hůrková-Novotná, 1995, s. 29). Předložka *z* by měla podle ortoepických pravidel zůstat před jedinečnými hláskami vždy znělá (př. *z matky* [z matki], *z vikendu* [z vikendu]) (Hála, 1955, s. 38).

Zvláštní postavení má v rámci asimilace znělosti také znělý konsonant *v*, který tvoří znělostní pár s neznělým konsonantem *f*. Konsonant *v* totiž pravidelně podléhá regresivní asimilaci vlivem následujícího neznělého konsonantu (např. *divčí* [d'ífčí] či *vchod* [fxot]), sám ale asimilaci znělosti nezpůsobuje, proto od sebe rozeznáme například slova *svolit* [svolit] a *zvolit* [zvolit]. V nářečních variantách se ovšem před hláskou *v* může objevovat i asimilace znělosti

(podobně jako tomu je u asimilace znělosti před sonorami), taková výslovnost je ale považována za nespisovnou (např. *k vodě* [g vod'e]) (Krčmová, 2017)¹².

Výzkumem asimilace znělosti před sonorami se v současnosti zabývá např. M. Kopečková (2023), která tento jev zkoumala v projevu moderátorů regionálního televizního zpravodajství, či Tereza Liebichová (2023). Obě zmiňované práce jsou představeny v praktické části práce.

3.2.3 Ráz

Ráz (neboli tvrdý hlasový začátek), je jedním z typů fonace (hlasových začátků), během které se hlasivky uvádí do pohybu. Pro ráz je typické pevné uzavření hlasivkové štěrbině a těsné přitisknutí hlasivek k sobě, hlasivky jsou následně rozraženy nahromaděným výdechovým proudem a dochází k jejich rozkmitání. Důsledkem rázu je ostré nasazení hlasu, které bývá silnější než následující pokračování a vokál, před kterým se ráz realizuje, je zřetelněji oddělen od předcházející slabiky. V češtině se ráz realizuje zpravidla před vokálem buď na začátku, nebo uvnitř slova po předponě a pro jeho zaznamenávání ve fonetickém přepisu se používá symbol [ʔ] (Palková, 1994, s. 55, 325). Existují ale i takové situace, ve kterých se ráz může uplatňovat i za vokálem, typicky k nim patří třeba zdůraznění negace (např. [neʔ]) či výrazy z dětské mluvy (např. [ʔeʔ]) (Veroňková, 2018, s. 168). Docházet může v některých případech i k tzv. preglotalizaci, tedy k případům, kdy je ráz vysloven před konsonantem (např. realizace rázu u slovního spojení *dobrý den* [ʔdobří den]). Preglotalizace se řadí mezi parazitní zvuky, které se zpravidla vyskytují v afektované mluvě, na posluchače může tento jev působit rušivě a z hlediska ortoepické normy je považován za nespisovný. Na preglotalizaci a epentické šva provedli v roce 2012 výzkum Radek Skarnitzl a Pavel Machač, ve kterém se zaměřovali na to, do jaké míry tyto jevy působí na posluchače rušivě a jaké faktory míru rušivosti ovlivňují (Skarnitzl, Machač, 2012).

Ráz je prvkem konsonantické povahy, z fonetického hlediska ho popisujeme jako neznělou laryngální explozivu, ačkoli v češtině nemá status hlásky, ale jeho primární funkcí je funkce delimitační (Veroňková, 2018, s. 167). Ráz tedy v češtině slouží především jako hraniční či předělový signál, u některých slov je také jeho realizace důležitá ze sémantického hlediska, užití či neužití rázu může mít dopad na správné pochopení výpovědi (např. rozdíl mezi slovy *proudit* [próud'it] a *proudit* [proʔud'it] či *suchem* [suxem] a *s uchem* [sʔuxem]) (Volín, Skarnitzl, 2018, s. 21). V souvislosti s rázem považujeme za podstatné zmínit také tzv. třepenou fonaci. Užití třepené fonace má prakticky stejný efekt jako užití rázu, mluvčí ale při její realizaci

¹² <https://www.czechency.org/slovník/ASIMILACE>

vynakládá menší úsilí, než tomu je u rázu. Během třepené fonace dochází ke zpomalení hlasivkových kmitů a snížení jejich amplitudy, to způsobuje, že posluchač slyší ráz (Volín, 2012). Z nářečního hlediska se uvádí, že výslovnost rázu je v běžné mluvě častější spíše u mluvčích z Čech, zatímco u mluvčích z Moravy a Slezska dochází k větší absenci realizace rázu (Krčmová, 2017)¹³.

Jak již bylo zmíněno, ráz se vyskytuje před vokálem na začátku slova, nebo uvnitř slova po předponě. Mluvčí realizují ráz automaticky, pokud slovu začínající na vokál předchází pauza. Ortoepická norma vyžaduje realizaci rázu po neslabičných předložkách (např. *k oknu* [k ʔoknu], *z okna* [s ʔokna], *v okně* [f ʔokně] apod.). Nepoužití rázu je chápáno jako nepečlivá výslovnost, ke které dochází např. v obecné češtině, případně se můžeme setkat i s variantou, kdy mluvčí nepoužije ráz a ještě danou předložku vysloví zněle (např. *s opicí* vysloveno jako [z opicí]), taková varianta je poté považována za nářeční a dle ortoepické normy je nespisovná (Palková, 1994, s. 326). Docházet také může i k opačné situaci, kdy mluvčí zachovává asimilaci znělosti, přestože nedochází k realizaci rázu (př. z *Anglie* [s anglije]), k tomuto jevu dochází častěji u mluvčích z Čech, zatímco u mluvčích z Moravy či Slezska se vyskytuje spíše tendence ke znělé výslovnosti (Kopečková, 2023). U ostatních možných realizací rázu je ortoepickou normou jeho užívání doporučeno, nikoli vyžadováno. To se týká výskytu rázu po nepřízvučném jednoslabičném slově (např. *byl ospalý* [bil ʔospalí]) či na hranici slabičné předložky či předpony, kdy vedle sebe stojí dva vokály (např. *do okna* [do ʔokna], *neustále* [neʔustále], *naučit* [naʔučit]), v tomto případě je ale doporučováno zabránit ve výslovnosti splnutí obou vokálů (Palková, 1994, s. 326).

S realizací rázu je také spojena problematika znělosti (viz výše). Je-li ráz používán před vokálem, kterému předchází obstruent, daná souhláska by měla být vyslovována vždy nezněle (např. *bezodkladně* [besʔotkladně] či *pod oknem* [potʔoknem]). Pokud mluvčí ráz nerealizuje, znělost dané souhlásky záleží na tom, zda se jedná o hranici předpony či jednoslabičné předložky a následujícího slova, či hranici dvou plnovýznamových slov. V prvním případě by měl být předcházející konsonant vyslovován zněle (např. *bezodkladně* [bezotkladně], *přes oceán* [přez oceán]), v druhém případě potom nezněle (např. *lev usnul* [lef usnul], *pět oken* [pjet oken]), znělá výslovnost předcházejícího konsonantu je typická pro moravské dialekty (Palková, 1994, s. 327).

¹³ <https://www.czechency.org/slovník/RÁZ>

S užíváním rázu se setkáme častěji v situacích, které vyžadují pečlivější výslovnost, může se jednat o televizní či rozhlasové vysílání, slavnostní události či například veřejné projevy, kterým realizace rázu napomáhá dosahovat vyšší kultivovanosti projevu. Jeho užívání je také spojeno s komfortem posluchače – projev, ve kterém mluvčí dodržuje užívání rázu, je pro posluchače jednodušší vnímat než projev, ve kterém rázu chybí, takovou výslovnost může posluchač považovat za nedbalou (Volín, 2012). Ráz je také předmětem několika výzkumů, které se v posledních letech uskutečnily. Jmenovat můžeme například výzkum J. Volína, jenž byl zveřejněný roku 2012 v časopise *Naše řeč*. Volín zde sledoval výskyt rázu jednak u rozhlasových hlasatelů a jednak u semispontánních konverzací studentů Univerzity Karlovy. Z jeho výsledků vyplývá, že ráz je jinak realizován ve čtených projevech a jinak ve spontánních konverzacích, rozdíly jsou také mezi mluvou žen a mužů, přičemž ženy realizují ráz častěji než muži. Průměrná hodnota užívání rázu (všech analyzovaných nahrávek, tj. rozhlasových hlasatelů i hlasatelek a studentů i studentek) potom dosahovala necelých 73 % (Volín, 2012). Mezi další výzkumy, které se zabývají realizací rázu, patří např. výzkumy M. Kopečkové, která se dlouhodobě zabývá analýzou zvukové roviny u televizních moderátorů (např. *Mluvní vzory v hlavním televizním zpravodajství, 2022* nebo článek *Realizace rázu a asimilace znělosti před sonorami v projevu moderátorů regionálního televizního zpravodajství, 2023*) či J. Veroňkové, která zkoumala užívání rázu u vysokoškolských studentů Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (Veroňková, 2018).

II PRAKTICKÁ ČÁST

V této části práce se budeme zabývat výzkumem, který je zaměřen na realizaci rázu a asimilace znělosti před sonorami u neprofesionálních mluvčích z vybraných nářečních oblastí. Nejprve popíšeme metodologii a materiál, se kterým jsme pracovali, následně stanovíme předpoklady a poté představíme výsledky, které budeme interpretovat.

Jak již bylo zmíněno v teoretické části práce, na realizaci rázu a asimilaci znělosti před sonorami bylo v posledních letech provedeno několik výzkumů. Mezi ty, které se zaměřují na zkoumání rázu, připomeňme např. sondu Jana Volína (2012) či výzkumy Jitky Veroňkové (2018) nebo Michaely Kopečkové (2022, 2023). Asimilaci znělosti před sonorami se pak ve své bakalářské práci zabývala například Tereza Liebichová (2023), která analyzovala zvukovou rovinu jazyka u dětí ve věku 8–10 let, či Jakub Kučera (2023), jenž se rovněž ve své bakalářské práci zaměřil na analýzu mluvního projevu současných českých politiků.

Za jeden z nejprínosnějších výzkumů pro naši práci, který byl v posledních letech realizován, považujeme příspěvek Michaely Kopečkové (2023), který se zaměřuje na výzkum realizace rázu a asimilace znělosti před sonorami v projevu moderátorů regionálního televizního zpravodajství. Z její analýzy vyplývá, že realizace rázu se vyskytuje pravidelně v profesionálních projevech bez ohledu na regionální příslušnost mluvčích, zároveň se ve výzkumu potvrdil předpoklad, že muži realizují ráz odlišně od žen, konkrétně že ženy užívají ráz až dvakrát častěji než muži. U asimilace znělosti před sonorami se poté u mluvčích potvrdil vliv nářeční oblasti, přičemž mluvčí z Čech vyslovovali před sonorami převážně neznělé konsonanty (bez ohledu na původní znělost/neznělost hlásky), zatímco u mluvčích z Moravy a Slezska se ve stejné situaci vyskytovala častěji znělá výslovnost (Kopečková, 2023).

Výzkumy, které v předešlých letech vznikaly, jsou často zaměřeny na profesionální mluvčí. Cílem této bakalářské práce je zjistit aktuální stav realizace konkrétních jevů zvukové roviny u neprofesionálních mluvčích, kteří pocházejí z různých nářečních oblastí, přičemž získané výsledky budou porovnávány z nářečního hlediska, ale také z hlediska generačního a na základě pohlaví.

S ohledem na teoretická východiska, která jsme popisovali v první části práce, a již provedené výzkumy (viz výše), očekáváme od naší analýzy následující závěry.

U asimilace znělosti před sonorami předpokládáme, že zatímco mluvčí z Čech budou vyslovovat převážně neznělé konsonanty před sonorami, mluvčí z východomoravské nářeční

skupiny budou ve stejných situacích upřednostňovat převážně výslovnost znělou. Jinou výslovnost očekáváme také na základě věku jednotlivých mluvčích – našim předpokladem je, že v důsledku větší migrace obyvatelstva za prací či studiem, se budou nářeční prvky spíše stírat u mladší generace, u starší generace předpokládáme jejich vyšší frekvenci.

Odlíšné výsledky očekáváme také u užívání rázu. Zatímco u mluvčích ze středočeské nářeční podskupiny předpokládáme jeho pravidelnější realizaci, u mluvčích z východomoravské nářeční skupiny očekáváme větší tendenci k absentování rázu. Z dostupných výzkumů rovněž předpokládáme odlíšné užívání rázu u mužů a žen. Již ve výzkumech Michaely Kopečkové (2022, 2023) se potvrdilo, že ženy užívají ráz častěji než muži, stejné výsledky očekáváme i u našeho výzkumu. Analyzovat budeme i realizaci rázu v závislosti na pozici vokálu, přičemž předpokládáme, že nejméně budou mluvčí chybovat u konjunkcí, prepozic a adverbíí, nejvyšší chybovost zase očekáváme u slov, ve kterých se ráz může realizovat po prefixu či u kompozit.

1 Materiál a metoda práce

1.1 Výběr mluvčích

Pro výzkum bylo vybráno celkem 40 mluvčích, jejichž nahrávky byly následně podrobeny analýze. Jednotliví mluvčí byli vybíráni podle nářečního původu a aktuálního místa pobytu, věku a také pohlaví. Polovina mluvčích (20) patří ke středočeské nářeční podskupině, většina z nich pochází přímo z hlavního města Prahy, zbylých 20 potom spadá pod východomoravskou nářeční skupinu (zastoupeno je např. město Valašské Klobouky či obec Štítná nad Vláří). Dalším kritériem výběru byl také věk. Z každé nářeční oblasti je 10 mluvčích ve věkové kategorii 20–40 let, dalších 10 poté ve věku 40–60 let. Posledním kritériem, které jsme při výběru zohlednili, je pohlaví, jelikož předpokládáme odlišnou výslovnost u mužů a u žen. Polovinu veškerých mluvčích tvoří ženy, druhou polovinu potom muži. Výsledné složení všech mluvčích tedy vypadá následovně:

- skupina mluvčích, kteří náleží ke středočeské nářeční podskupině, je složena z:
 - 5 žen ve věku 20–40 let,
 - 5 mužů ve věku 20–40 let,
 - 5 žen ve věku 40–60 let,
 - 5 mužů ve věku 40–60 let.
- Skupina mluvčích náležících k východomoravské nářeční skupině je složena z:
 - 5 žen ve věku 20–40 let,

- 5 mužů ve věku 20–40 let,
- 5 žen ve věku 40–60 let,
- 5 mužů ve věku 40–60 let.

1.2 Materiál k výzkumu

Materiál, se kterým ve výzkumu pracujeme, tvoří zvukové nahrávky jednotlivých mluvčích, ty obsahují četbu námi připraveného textu a shrnutí tohoto textu mluvčími. Ke čtenému textu jsme přistoupili především z toho důvodu, že umožňuje začlenit do projevu poměrně velký počet situací k vybraným analyzovaným jevům, jelikož ty se v přirozené mluvě tak často nemusí vyskytovat. Další výhodou této metody spatřujeme také v tom, že se u každého mluvčího vyskytuje stejný počet analyzovaných jevů a jednotlivé skupiny se tak mezi sebou dají lépe porovnávat. Nevýhodou ovšem může být menší přirozenost projevu, proto byl každý z mluvčích požádán, aby po přečtení textu jeho obsah shrnul svými slovy. Tímto postupem jsme tedy měli k dispozici i záznam tzv. přirozené řeči respondentů. Analyzován byl pak jak projev čtený, tak i spontánní.

Text, který jednotliví mluvčí četli, byl, jak už bylo naznačeno výše, tvořen tak, aby obsahoval co největší množství jevů, které jsou předmětem výzkumu. Celkem je v textu obsaženo 43 pozic, kde může docházet k asimilaci znělosti před sonorami¹⁴ a 75 situací, ve kterých může dojít k realizaci rázu. Aby mluvčí soustředili svou pozornost především na obsah textu a nevěnovali se spíše tomu, jak vyslovují, je text tvořen souvislým příběhem, který má jednoduchý děj. Text je k nahlédnutí jako Příloha 3.

U spontánních projevů mluvčích nelze zajistit určitý počet námi sledovaných jevů, proto se rozpětí jejich výskytu značně liší (výskyt zkoumaných jevů je také závislý na délce shrnutí, která nebyla nijak stanovena). Průměrně se ve spontánních projevech vyskytují 2 situace, kdy sonoře předchází párová souhláska (v některých shrnutích se však sledovaný jev nevyskytnul ani jednou, naopak u dvou spontánních projevů se asimilace znělosti před sonorou mohla uskutečnit v 10 případech). K výskytu případů, kdy mohl být realizován ráz, docházelo průměrně desetkrát v jednom shrnutí, přičemž v jednom spontánním projevu nedošlo k žádné takové situaci a nejvíce v jednom shrnutí jsme napočítali 37 možných výskytů rázu. Právě značně rozdílný výskyt jednotlivých jevů, které jsou předmětem naší analýzy, ve spontánních promluvách mluvčích nás vedl ke zvolení čteného projevu jako k primární metodě zkoumání.

¹⁴Na tomto místě považujeme za vhodné zmínit, že součástí analýzy jsou pouze situace, u nichž zkoumáme asimilaci znělosti před sonorami, asimilace znělosti před konsonantem v analýze zahrnuta není.

Zvukové nahrávky, se kterými ve výzkumu pracujeme, byly pořizovány na mobilní telefon (kvalita zvukových souborů je pro analýzu dostačující). Pořizování jednotlivých nahrávek probíhalo i na dálku, tedy bez přítomnosti výzkumníka, kdy byl připravený text spolu s pokyny k nahrávání a souhlasu ke zpracování dat zaslán mluvčím, kteří svůj projev nahráli a veškeré potřebné dokumenty zaslali přes internet. Žádný z mluvčích nebyl dopředu obeznámen s konkrétními jevy, které ve výzkumu sledujeme, a to z toho důvodu, abychom předešli zkreslení výsledků. Následně byly nahrávky přemístěny do počítače a pomocí volně přístupné služby *Convertio.co* (Softo Ltd. © 2013–2024) byly nahrávky převedeny do formátu .mp3. Celková délka nahrávek se pohybovala od přibližně 3–6 minut, průměrná doba nahrávky potom činí 3 minuty 54 sekund. U 4 nahrávek bohužel není k dispozici shrnutí textu, pracujeme tedy pouze se čteným projevem. Pokud se stalo, že se mluvčí při četbě textu přeřekl a daný jev tak nebyl uskutečněn, byla tato pozice z celkového součtu jevů odečtena¹⁵, pokud se ale mluvčí přeřekl a vyslovil jiné slovo, než je zapsáno v textu, ale asimilace znělosti či ráz v takovém případě mohl vzniknout, situaci jsme do celkového součtu pozic započítávali¹⁶. Každý účastník výzkumu také podepsal souhlas s účastí ve výzkumu a se zpracováním osobních údajů (k nahlédnutí viz Příloha 2).

1.3 Fonetická transkripce

Vzhledem k tomu, že v průběhu práce používáme fonetickou transkripci, považujeme za důležité zde uvést znaky, se kterými pracujeme. Fonetickou transkripcí označujeme takový způsob zápisu, při němž je maximálně zohledněna zvuková rovina řeči. K zaznamenávání zvukových segmentů se pak užívá speciálních fonetických značek, které mají k určité hlásce vždy jednoznačný vztah, každá hláska tedy vždy odpovídá pouze jednomu fonetickému znaku. Užívání fonetické transkripce nám tak umožňuje zachytit i ty hlásky, které v běžném jazyce nemají specifický grafém (Palková, 1994, s. 36).

V současné době se v našem prostředí nejvíce používají dvě fonetické transkripce, a to mezinárodní fonetická transkripce (pro níž se užívá zkratky IPA – International Phonetic Association) a česká fonetická transkripce. Výhodou mezinárodní fonetické transkripce je například její univerzálnost a její užívání je vhodné pro porovnávání různých jazyků mezi sebou. Česká fonetická transkripce je oproti té mezinárodní uzpůsobena českému inventáři

¹⁵ Stávalo se tak například u slovního spojení *odvezl autem opět domů*, které mluvčí přečetli jako *odvezl autem zpět domů* a realizace rázu u slova *opět* tedy nemohla být zkoumána.

¹⁶ Např. pokud mluvčí namísto slova *výšlap* přečetl *výstup*.

hlásek a pro naši práci se jeví jako příhodnější, proto budeme pracovat se znaky vycházející právě z ní (Palková, 1994, s. 37–38).

V práci používáme následující specifické znaky:

[\widehat{ou}], [\widehat{au}] – diftongy

[ṛ̌] – neznělé ř

[ɟ] – znělé c

[ʒ] – znělé č

[ʔ] – ráz

[x̣] – neznělé ch

[χ] – znělé ch

[r̥] – slabikotvorné r

[m̥] – labiodentální m

[ŋ̥] – velární n

[y̥] – zachované y

1.4 Postup při analýze

Vzhledem k tomu, že ve výzkumu pracujeme se čteným projevem již připraveného textu, nebyla potřeba jednotlivé zvukové nahrávky foneticky přepisovat, přiložené shrnutí textu vlastními slovy jednotlivých mluvčích jsme ortograficky přepsali a sledovali příslušné jevy, na které je výzkum zaměřen. Při samotném zkoumání zvukových nahrávek jsme se řídili především vlastním poslechem, přičemž pokud došlo k situacím, kdy výslovnost byla nejasná, použili jsme k ověření program *Praat* (Boersma a Weenink, © ppgb, October 6, 2022). Výsledná data jsme nakonec porovnávali mezi sebou, a to jak generačně, na základě pohlaví, tak i z nářečního hlediska, zahrnuto je i porovnání čteného projevu a spontánní mluvy. Výsledky našeho výzkumu také budeme porovnávat s výsledky sondy Michaely Kopečkové (Kopečková, 2023), v jejímž rámci jsou analyzovány projevy moderátorů regionálního televizního zpravodajství. V tomto porovnání očekáváme vyšší míru znělé asimilace před sonorami u mluvčích z východomoravské oblasti u neprofesionálních mluvčích oproti profesionálům a větší chybovost v rázu u neprofesionálních mluvčích oproti televizním

moderátorům. Výsledky prezentujeme formou grafů (data jsou uváděna v %), ke kterým připojujeme komentář s naší interpretací a případně uvádíme příklady.

V textu, který jednotliví mluvčí nahrávali, se vyskytuje celkem 43 situací, ve kterých předchází párová souhláska hlásce jedinečné. Z těchto 43 pozic je pak 16 z nich složeno ze znělé souhlásky a sonory a zbylých 27 výskytů tvoří kombinace neznělé souhlásky a sonory. U analýzy asimilace znělosti před sonorami jsme nezohledňovali znělost či neznělost původního konsonantu, ale zaměřili jsme se na výslednou realizaci. Jak již bylo zmíněno dříve, očekáváme, že mluvčí z Čech budou upřednostňovat neznělou výslovnost ve většině těchto případů, zatímco u mluvčích z východní Moravy bude častější výslovnost znělá.

Při zkoumání realizace rázu byl opět analyzován jak čtený projev mluvčích, tak i jejich spontánní promluva. V textu, který byl mluvčími čten, se vyskytuje celkem 75 situací, u nichž bylo možné realizovat ráz, přičemž v textu jsou zahrnuty následující situace, v nichž se ráz může vyskytovat:

- hranice slov – kombinace vokál + vokál (např. *žádný určitý* [žádní ʔurčítí]),
- hranice slov – kombinace konsonant + vokál (např. *zkusit autostop* [skusit ʔautostop]),
- prefix + radix – kombinace vokál + vokál (např. *neutratí* [neʔutratí]),
- prefix + radix nebo kompozitum – kombinace vokál + konsonant (např. *nejúžasnější* [nejʔúžasnější], *interaktivní* [ʔinterʔaktivní]),
- konjunkce (např. *...plánu a aby toho...* [plánu ʔa ʔabi toho]), prepozice (např. *od města* [ʔod mňesta]), adverbia (např. *...už se znají...* [ʔuš se znají]).

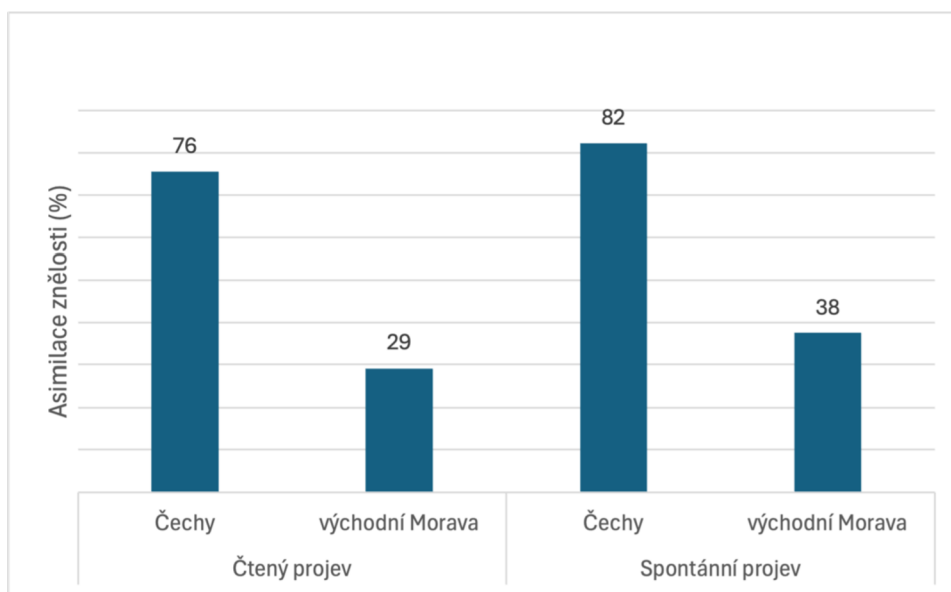
V jednotlivých spontánních shrnutích jsme již rázy na základě pozice vokálu nerozdělovali, a to z toho důvodu, že jejich výskyt byl značně odlišný u různých mluvčích¹⁷. U realizace rázu také počítáme s tzv. chybovostí, v grafech tedy znázorňujeme, z kolika procent se ze všech možných pozic realizace rázu u mluvčích neuskutečnila. Na tomto místě považujeme za důležité připomenout ortoepická pravidla, jež jsme již nastínili v teoretické části práce (viz kapitola 3.2.3). Dle nich (Palková, 1994, s. 326) je užití rázu vyžadováno po neslabičných předložkách (např. *u okna* [ʔu ʔokna]), v ostatních případech je poté jeho realizace doporučována, nikoli vyžadována. V našich výpočtech považujeme za 100% úspěšnost realizaci všech možných rázů, které se v textu vyskytují, každá absence rázu se potom považuje za chybu.

¹⁷ Výskyt rázů se v jednotlivých shrnutích značně lišil – k dispozici máme shrnutí, které neobsahuje ani jednu pozici obsahující ráz, ale i shrnutí, kde je celkem 37 situací, ve kterých k realizaci rázu mohlo dojít.

2 Analýza

2.1 Asimilace znělosti před sonorami

Jak jsme již zmiňovali v kapitole 1.4, naším předpokladem pro tuto analýzu bylo, že mluvčí ze středočeské nářeční podskupiny budou před sonorami vyslovovat převážně neznělé konsonanty, zatímco mluvčí z východomoravské nářeční podskupiny budou preferovat realizaci znělou. Níže uvádíme výsledná data neznělé realizace obstruentů před sonorami. Jak ukazuje Graf 1, mluvčí z Čech vyslovili v 76 % neznělý konsonant a ve zbylých 24 % konsonant znělý. Tyto výsledky sice splňují předpoklad, že oproti mluvčím z východní Moravy převažuje výslovnost neznělá, nicméně výskyt znělých konsonantů je vyšší, než bychom očekávali na základě porovnání dat s výzkumem M. Kopečkové (2023), ve kterém mluvčí z regionu Praha vyslovovali znělé konsonanty z pouhých 10 %¹⁸. Důvodem častějšího výskytu znělých konsonantů v našem výzkumu je ovšem to, že v textu, který mluvčí četli, se vyskytují i pozice jednoslabičných předložek a předložky z před sonorou, u kterých, jak jsme uvedli v teoretické části práce, je dle ortoepických pravidel znělá spisovnost správná. Podrobněji se této problematice ještě budeme věnovat v podkapitole 2.1.1.

Graf 1 – Neznělá realizace před sonorami v jednotlivých regionech

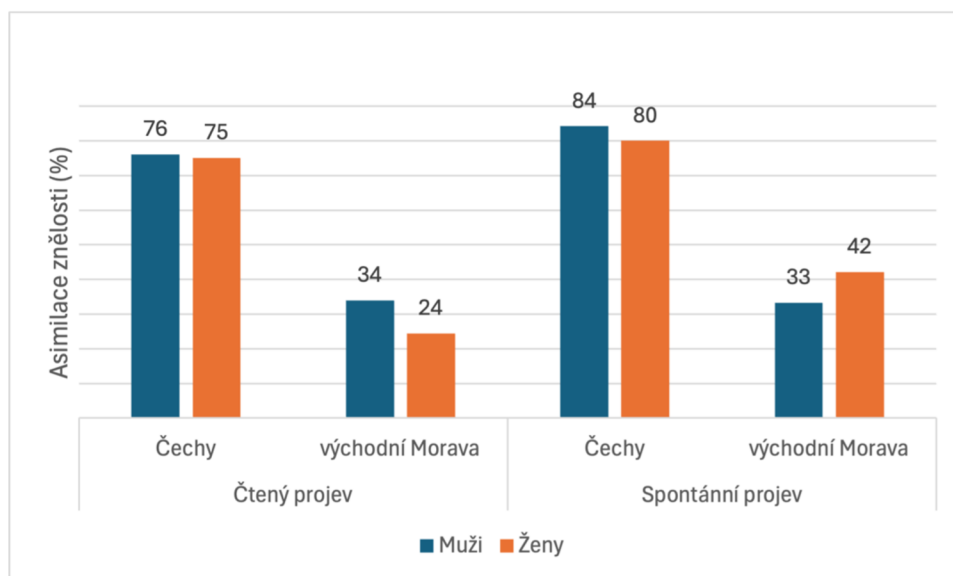
Výsledky u mluvčích z východní Moravy poté odpovídají našim předpokladům, že bude převažovat výslovnost znělá. Ta se uskutečnila v 71 % veškerých výskytů, zatímco neznělý konsonant mluvčí vyslovili pouze ve zbývajících 29 %. Pokud bychom tyto výsledky srovnali

¹⁸ M. Kopečková ve své sondě (2023) ovšem pracovala s menším počtem možných situací sledovaného jevu, jelikož analyzovala nečtené projevy mluvčích.

s výsledky M. Kopečkové (které vyšlo, že mluvčí z Brna vyslovovali zněle ze 38 % a mluvčí z Ostravy z 54 %), znělá realizace je u neprofesionálních mluvčích častější než u mluvčích profesionálních. V tomto případě ovšem musíme podotknout, že M. Kopečková analyzovala mluvčí z Brna (jež spadá pod středomoravskou nářeční oblast) a Ostravy (slezská nářeční skupina), zatímco mluvčí našeho výzkumu pochází z východomoravské nářeční oblasti. Rozdíl tedy může být jednak v odlišném nářečním původu, jednak také ve znalosti ortoepické normy, čemuž připisujeme větší váhu a předpokládáme, že právě tato skutečnost způsobuje poměrně výrazný rozdíl mezi jednotlivými zkoumanými skupinami.

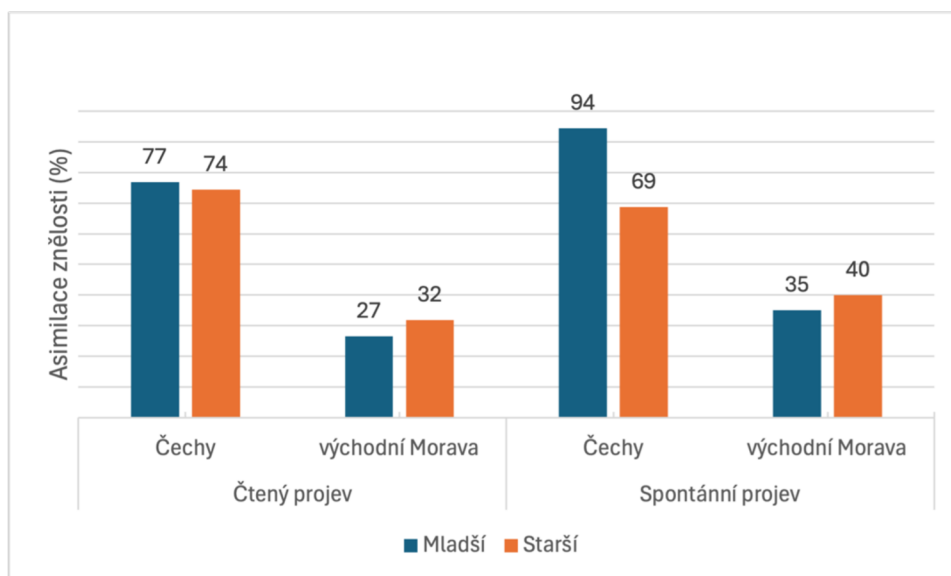
V Grafu 1 je také zahrnuto srovnání mezi čteným a spontánním projevem. U mluvčích z Čech se ve spontánním projevu vykazuje vyšší míra neznělé realizace před sonorami – zatímco u čteného projevu vyslovovali mluvčí nezněle ze 76 %, ve spontánním projevu potom dosahuje počet nezněle realizovaných konsonantů před sonorami 82 %. U mluvčích z východní Moravy zase ve spontánním projevu dochází k neznělé výslovnosti konsonantů před sonorami o něco více oproti čtenému projevu. Zatímco u čteného projevu je míra neznělých konsonantů jen 29 %, u spontánního projevu v průměru mluvčí z Moravy stoupla na 38 %. U spontánních projevu však nebyl tak častý výskyt situací, u kterých by k asimilaci znělosti před sonorami mohlo docházet, u mluvčích z Čech se takových situací ve všech shrnutích naskytlo 34, u mluvčích z východní Moravy poté 40.

Následující graf (Graf 2) ukazuje srovnání asimilace znělosti u jednotlivých regionů na základě pohlaví respondentů. Ukazuje se, že výsledky mužů a žen nejsou nějak výrazně odlišné, z výsledků tedy usuzujeme, že pohlaví nemá na asimilaci znělosti před sonorami výrazný vliv a spíše záleží na tendencích samotného mluvčího. U čteného projevu mluvčích z Čech se výsledný poměr asimilace znělosti mezi muži a ženami liší pouze jedním procentem (ženy vyslovovaly neznělé konsonanty v 75 %, muži poté v 76 %), u spontánního projevu je rovněž rozdíl téměř zanedbatelný, u žen neznělá výslovnost dosahovala 80 %, zatímco u mužů 84 %. O něco větší rozdíl je patrný u mluvčích z východní Moravy, u čteného projevu rozdíl mezi muži a ženami činí 10 % (muži tendovali k neznělé výslovnosti z 34 %, ženy poté z 24 %), u spontánního projevu jsou výsledky opačné, zatímco muži vyslovovali neznělé konsonanty z 33 %, ženy ve volném projevu poté ze 42 %. Tyto výsledky nás pouze utvrzují v tom, že pohlaví při asimilaci znělosti před sonorami nehraje velkou roli, jak jsme již zmiňovali výše. Zároveň ovšem nelze výsledky ze shrnutí jednotlivých textů (tedy ze spontánních projevu) zobecňovat, jelikož výskyt jednotlivých jevů nebyl v těchto projevech tak častý.

Graf 2 – Neznělá realizace před sonorami v jednotlivých regionech, u kterých je zahrnuto srovnání mezi muži a ženami

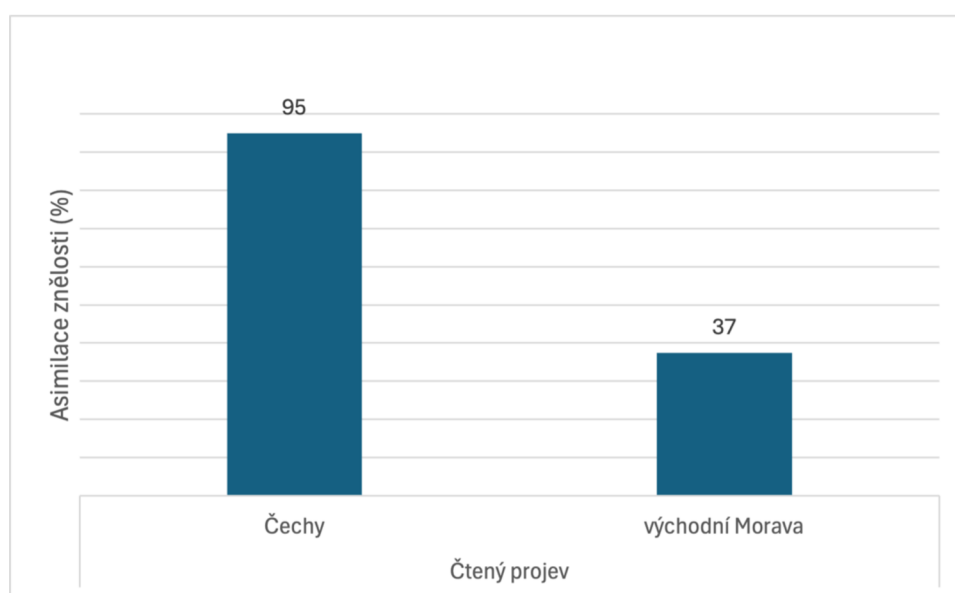
Graf 3 poté znázorňuje srovnání mezi mladší a starší generací v jednotlivých regionech, přičemž rozdíly ve většině opět nejsou natolik markantní, abychom usuzovali, že věk hraje u asimilace znělosti před sonorami velkou roli. U čteného projevu mluvčích z Čech se jednotlivé generace liší 3 % (přičemž mladší generace vyslovovala neznělé konsonanty ze 77 %, zatímco starší ze 74 %), výraznější rozdíl je ale patrný u spontánního projevu, u nějž mluvčí z mladší generace vyslovili neznělý konsonant před sonorou v 94 %, zatímco starší generace pouze v 69 %. U čteného projevu mluvčích z východní Moravy se poté jednotlivé generace liší o 5 %, přičemž mladší jednotlivci vyslovovali více zněle (ze 73 %), zatímco starší generace tendovala ke znělé výslovnosti nepatrně méně, a to ze 68 %. U spontánního projevu se poté znělá výslovnost u mladší generace projevuje v 65 %, zatímco u starší generace v 60 %.

Graf 3 – Neznělá realizace před sonorami v jednotlivých regionech, u kterých je zahrnuto srovnání mezi mladší a starší generací

2.1.1 Asimilace znělosti před sonorami u jednoslabičných předložek a předložky z

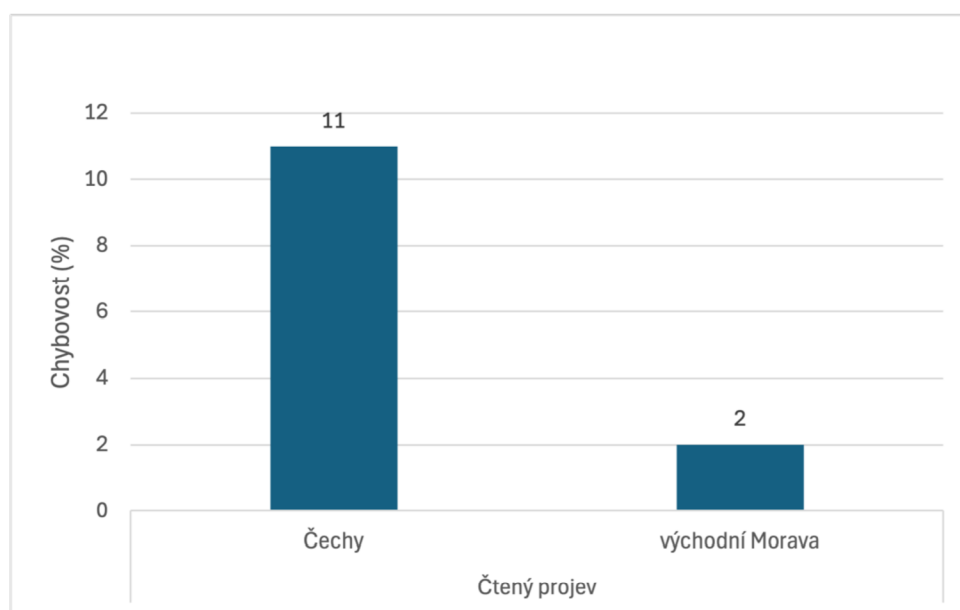
V této kapitole se budeme věnovat situacím, kdy před sonorou stojí jednoslabičné předložky končící na párový konsonant a předložka z. Jak jsme již zmínili výše, přítomnost těchto jevů v textu, který mluvčí načítali, ovlivnila celkové hodnoty tak, že u mluvčích z Čech byla výsledná data odlišná od našich předpokladů. Proto jsme následně tyto jevy z celkového počtu výskytů asimilace před sonorami odebrali a výsledné hodnoty se od Grafu 1 proměnily následovně (viz Graf 4).

Graf 4 – Neznělá realizace před sonorami po vyřazení jednoslabičných předložek a předložky z z celkového počtu výskytů

Celkem se v textu vyskytuje 10 situací, které jsme se rozhodli pro lepší srovnání jednotlivých nářečních skupin vyřadit. Předkládané hodnoty tedy zobrazují výsledky z 33 možných situací, ve kterých se objevuje párový konsonant předcházející sonorní hlásce. Jak ukazuje Graf 4, mluvčí z Čech poté užívají neznělé realizace před sonorami z 95 %. Oproti Grafu 1, ve kterém jsou zahrnuty i situace s jednoslabičnými předložkami a předložkou z, se tedy procentuálně zvýšila realizace neznělých konsonantů před sonorní hláskou o 19 %. Tyto hodnoty již lépe odpovídají našim předpokladům a jsou srovnatelné s výsledky M. Kopečkové (2023), která ve svém výzkumu zjistila, že regionální moderátoři z Prahy vyslovují neznělé konsonanty před sonorou téměř v 90 %. Oproti tomu po odečtení již zmíněných jevů u mluvčích z východní Moravy vzrostla výsledná hodnota jen o 8 % (z 29 % na 37 %).

V teoretické části a i v předcházející kapitole jsme již zmínili, že dle ortoepické normy je u jednoslabičných předložek a předložky z spisovná výslovnost se znělým konsonantem, z našich dat ale vyplývá, že především mluvčí z Čech v této oblasti užívají i neznělé konsonanty. To se projevilo například u výrazů *přes jedenáct*, *bez jakéhokoliv*, *nad ránem* či *přes most*, které byly vysloveny jako [přes jedenáct], [bes jakéhokolif], [nat ránem], [přes most]. Neznělá výslovnost se projevila i u některých mluvčích z Moravy, ale spíše výjimečně. Níže přikládáme graf, ve kterém je znázorněna chybovost (tedy neznělá výslovnost) u těchto jevů. Z tohoto grafu vyplývá, že v daných situacích častěji chybují právě mluvčí z Čech (11 %), zatímco mluvčí z východní Moravy chybují v pouhých 2 % (viz Graf 5).

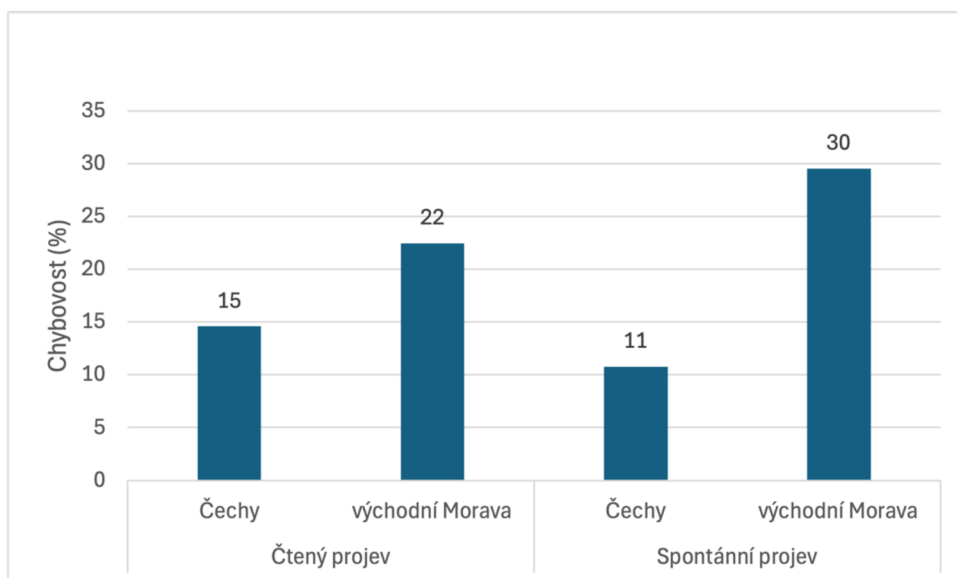
Graf 5 – Chybovost v asimilaci znělosti před sonorami u jednoslabičných předložek a předložky z

2.2 Ráz

Od výsledků této analýzy očekáváme, že mluvčí z východní Moravy budou dosahovat větší chybovosti než mluvčí z Čech a zároveň předpokládáme odlišnou chybovost mezi muži a ženami, přičemž se domníváme, že u mužů bude chybovost výraznější než u žen¹⁹.

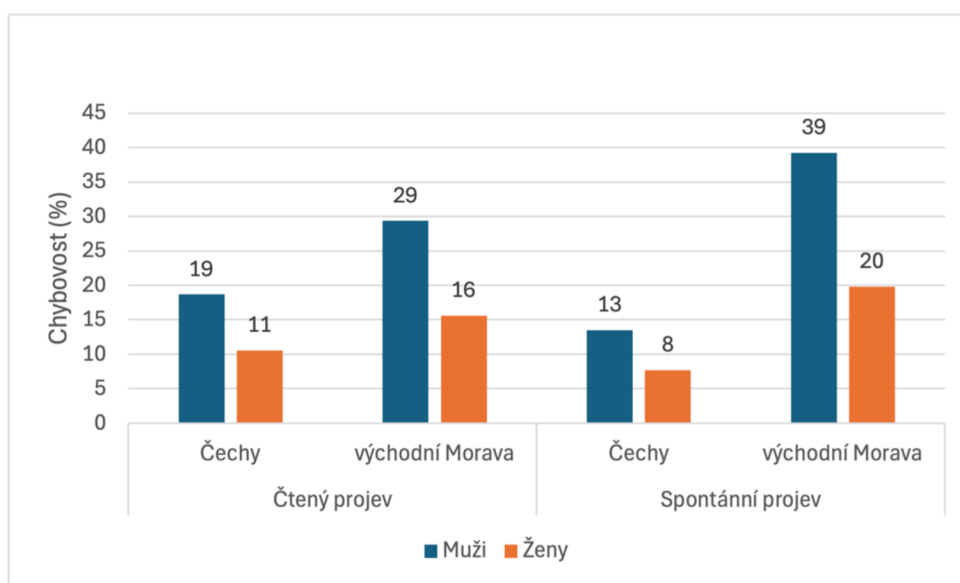
Předpoklad, že mluvčí z Čech budou ráz realizovat častěji než mluvčí z východní Moravy, se potvrzuje, jak lze vidět v Grafu 6. Zatímco mluvčí z Čech dosahují u čteného projevu 15% chybovosti, mluvčí z východní Moravy poté při četbě textu chybovali z 22 %. Při porovnání těchto dat s výsledky M. Kopečkové (2023) se ukazuje, že profesionální mluvčí z regionu Praha chybovali při užívání rázu z necelých 14 %. U neprofesionálních mluvčích, kteří většinou neznají ortoepická pravidla, bychom tedy čekali chybovost u rázu ještě vyšší, než ukazují naše výsledky, předpokládáme ale, že pravidelnější užívání rázu je zde způsobeno snahou mluvčích přečíst text precizněji, než jak by hovořili při běžné mluvě. Zajímavé jsou také výsledky chybovosti při užívání rázu u spontánního projevu. U mluvčích z východní Moravy se zde totiž potvrzuje předpoklad vyšší míry chybovosti během běžné mluvy, která v tomto případě dosahuje 30 %, u mluvčích z Čech ale naopak vidíme, že se chybovost v užívání rázu ještě zmenšila, tedy z 15 % u čteného projevu na 11 % u spontánního projevu. Tuto skutečnost si vysvětlujeme dvěma důvody – první z nich už jsme zmiňovali, a tím je snaha mluvčích přečíst text poctivě a správně, která mohla být ještě zvýrazněna nahráváním četby. Druhým důvodem by poté podle nás mohlo být to, že během jednotlivých shrnutí docházelo k realizaci rázu především u spojek či předložek, kterým (pravděpodobně kvůli tomu, že mluvčí v průběhu řeči přemýšleli nad obsahem výpovědi), často předcházela pauza a ráz tak byl realizován automaticky (např. *...šli na krásnej výlet a nakonec se potkaly s párem...* [šli na krásnej výlet a nakonec se potkali s párem]). Ve shrnutích u mluvčích z Čech se zároveň před vokálem nevyskytovalo protetické *v*, které bychom v přirozené mluvě očekávali, z toho tedy usuzujeme, že se jednotliví mluvčí snažili mluvit spisovněji než v běžné spontánní mluvě. Z již zmíněných důvodů (nerovnoměrné zastoupení situací s rázy apod.) ale nemůžeme výsledky ze spontánních projevů příliš zobecňovat.

¹⁹ Tento předpoklad vznášíme na základě již realizovaných výzkumů – př. Kopečková (2022, 2023).

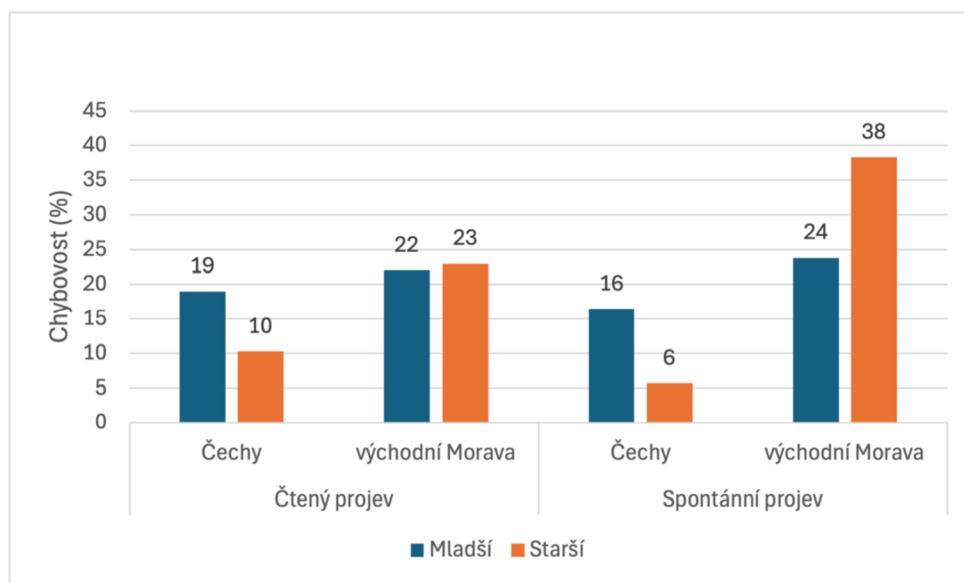
Graf 6 – Chybovost mluvčích u realizace rázu s ohledem na nářeční původ

Následující graf (Graf 7) zachycuje srovnání v užívání rázu mezi muži a ženami, přičemž se potvrzuje náš předpoklad, že muži dosahují vyšší chybovosti než ženy, a to v obou nářečních oblastech. Muži z Čech dosahují 19% chybovosti u čteného projevu a 13% chybovosti u spontánních projevů, oproti tomu ženy chybují u čteného projevu pouze z 11 % a u spontánního projevu poté z 8 %. K analogické situaci dochází i u skupiny pocházející z východní Moravy, u které muži chybují u čteného projevu z 29 % a u volného projevu z 39 %, zatímco u žen dochází k absenci rázu z 16 % u čteného projevu a z 20 % u projevu nepřipraveného.

Graf 7 – Chybovost mluvčích u realizace rázu s ohledem na nářeční původ a s ohledem na pohlaví

Pokud jde o odlišné užívání rázu u jednotlivých generací, z našeho výzkumu vyplývá, že zatímco u mluvčích ze středočeské nářeční podskupiny častěji chybuje mladší generace (z 19 % u čteného projevu a z 16 % u projevu spontánního, zatímco u starší generace chybovost dosahuje pouhých 10 % u čteného projevu a 6 % u nepřipravené promluvy), na východní Moravě je situace opačná a více chybují mluvčí, kteří spadají do starší věkové kategorie. U čteného textu je rozdíl mezi věkovými kategoriemi minimální (příslušníci starší věkové skupiny ráz absentovali z 23 % a mladší mluvčí z 22 %), větší diferencovanost lze pozorovat u spontánního projevu, u kterého starší mluvčí chybovali z 38 %, zatímco mladší mluvčí z 24 %. Tyto údaje lze najít v Grafu 8. Z těchto výsledků usuzujeme, že u starší generace mluvčích z východní Moravy je přítomna silnější tendence k vázání jednotlivých slov, která se výrazněji projevila právě v přirozeném projevu (zatímco u čteného projevu mluvčí mohli více dbát na správnou výslovnost). U mluvčích z Čech poté může hrát roli uvolněnost mluvčích z mladší generace, která má za následek větší chybovost v užívání rázu, nicméně pro zobecnění těchto domněnek nemáme dostatečná data.

Graf 8 – Chybovost mluvčích u realizace rázu s ohledem na nářeční původ a s ohledem na věkovou kategorii

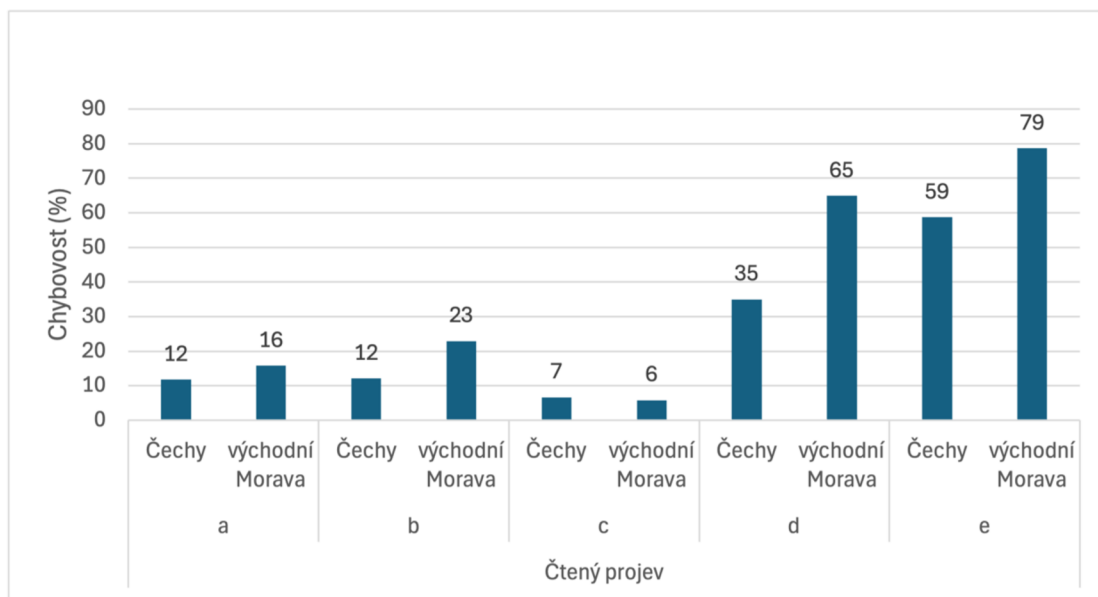
Následně nás zajímala chybovost v užívání rázu u jednotlivých skupin pozice vokálu, které jsme představili v metodě práce. Ze získaných dat, která jsou k nahlédnutí v Grafu 9, je patrné, že k největší absenci rázu dochází u slov, v nichž se ráz nachází po předponě či u kompozit. U skupiny slov, kde dochází k situaci prefix + radix či u kompozit, u nichž se ráz může realizovat po konsonantu, se chybovalo nejčastěji, a to jak u mluvčích z Čech, tak u mluvčích z východní Moravy. Konkrétně mluvčí z Čech chybovali v této situaci z 59 % a mluvčí z východní Moravy poté ze 79 %. Další skupinou, u které je vysoká míra absence rázu, je ta,

v jejímž rámci se ráz může realizovat po prefixu končícím na vokál, v takovém případě chybovali mluvčí ze středočeské nářeční skupiny z 35 %, mluvčí z východomoravské nářeční skupiny poté ze 65 %. Ani u jedné z této skupin ovšem není ráz ortoepickými pravidly vyžadován, nepovažujeme tedy jeho absenci za rušivou. Naopak k nejmenší chybovosti docházelo u konjunkcí, prepozic a adverbii (mluvčí z Čech v těchto případech chybovali z 12 %, mluvčí z východní Moravy poté z 16 %) a na hranici slov, kdy se před vokálem nacházel konsonant (míra chybovosti u mluvčích z Čech tady dosahuje 7 % a jedinci z východní Moravy chybovali ze 6 %). Poslední skupinou je poté hranice slov, kdy vedle sebe stojí dva vokály, tehdy mluvčí z Čech ráz absentovali z 12 % a mluvčí z východní Moravy poté z 23 %.

Níže uvádíme příklady k výše uvedeným případům nerealizovaného rázu:

- hranice slov – kombinace vokál + vokál (např. *na okraj* [na okraj]),
- hranice slov – kombinace konsonant + vokál (např. *výlet odkládaly* [vilet otkládali]),
- prefix + radix – kombinace vokál + vokál (např. *naopak* [naopak]),
- prefix + radix nebo kompozitum – kombinace vokál + konsonant (např. *bezohledné* [bezohledné]),
- konjunkce (např. *Mirka a Alena* [mirka a alena]), prepozice (např. *kousek od města* [kousek od mĕsta]), adverbia (např. *se už rozešly* [se už rozešli]²⁰).

²⁰ V tomto případě se jednak nerealizoval ráz, jednak zde také došlo ke znělé realizaci konsonantu před sonorou, jež je typická pro mluvčí z východomoravské nářeční oblasti.

Graf 9 – Chybovost mluvčích u realizace rázu s ohledem na pozici vokálu, přičemž skupina a zastupuje konjunkce, prepozice a adverbia, skupina b hranice slov – vokál + vokál, skupina c hranice slov – konsonant + vokál, skupina d prefix + radix – vokál + vokál a skupina e prefix + radix nebo kompozitum – kombinace vokál + konsonant

2.3 Shrnutí výsledků výzkumu

V předchozí části práce jsme představili výsledky dat získaných analýzou zvukových nahrávek, na tomto místě práce výsledky pro přehlednost shrneme a vztáhneme je k našim předpokladům, jež jsme uvedli v metodě práce.

U asimilace znělosti před sonorami se nám potvrdil předpoklad, že mluvčí pocházející z východní Moravy vyslovují před sonorní hláskou převážně konsonanty znělé (u čteného projevu ze 71 %), zatímco skupina mluvčích z Čech vyslovuje především konsonanty neznělé (u čteného projevu ze 76 % ze všech 43 pozic, kde k asimilaci znělosti může docházet). V těchto 43 situacích jsou ale zahrnuty i jednoslabičné předložky a předložka z, které se podle ortoepické normy vyslovují spisovně se znělým konsonantem, zajímalo nás tedy, jak by se výsledky změnily po jejich odečtení z celkového součtu sledovaných pozic. Zatímco hodnoty mluvčích patřící k východomoravské nářeční skupině se změnily jen o 8 %, u mluvčích ze středočeské nářeční podskupiny se výsledky posunuly o 19 % ve prospěch neznělých konsonantů, jejichž celkový průměr vzrostl na 95 %. Zároveň jsme zjistili, že se v této skupině objevují tendence k neznělé výslovnosti u jednoslabičných předložek a předložky z i přesto, že taková výslovnost

je považována za nespisovnou. Z porovnání dat na základě pohlaví a věku dále vyplývá, že tyto kategorie nemají na sledovaný jev výrazný vliv.

U realizace rázu se taktéž potvrdil předpoklad, že mluvčí z Čech ráz vyslovují častěji než mluvčí z východní Moravy. Celková chybovost rázu ovšem nebyla příliš vysoká, to připisujeme především tomu, že ve čteném projevu se mluvčí pokoušeli precizněji vyjadřovat a v běžné spontánní mluvě očekáváme, že míra chybovosti bude ještě o něco vyšší. Jak bylo doloženo u profesionálních mluvčích (Kopečková, 2023), je zjevné, že preciznost přispívá s ohledem na realizaci rázu ke zkvalitnění projevu. Potvrdil se taktéž předpoklad větší chybovosti při realizaci rázu na základě pohlaví, tedy že muži dosahují vyšší míry chybovosti než ženy.

Při zkoumání realizace rázu s ohledem na pozici vokálu se ukázalo, že mluvčí nejvíce ráz absentují po prefixu končícím na konsonant a také u slov, kde ráz může být uskutečněn po prefixu končícím na vokál či u kompozit. Tyto výsledky korespondují i se sondou M. Kopečkové (2023). Při srovnávání věkových skupin se ukázalo, že zatímco v Čechách dosahují vyšší míry chybovosti spíše mladší mluvčí, na východní Moravě potom chybují převážně jednotlivci ze starší generace.

ZÁVĚR

Cílem naší bakalářské práce bylo zanalyzovat realizaci rázu a asimilaci znělosti před sonorami u neprofesionálních mluvčích z vybraných nářečních oblastí. V této analýze jsme pracovali se zvukovými nahrávkami od 40 mluvčích, jež obsahovaly četbu námi připraveného textu a také shrnutí textu vlastními slovy, abychom měli k dispozici také přirozený projev jednotlivců. Záměrem analýzy bylo vyzkoumat, zda se u mluvčích budou vyskytovat rozdíly v jejich výslovnosti na základě nářeční skupiny, k níž přísluší, a také na základě pohlaví a věku.

V teoretické části práce jsme se nejdříve věnovali stratifikaci národního jazyka a především českým dialektům. Popsali jsme historický vývoj nářečí a definovali jsme jednotlivé nářeční skupiny se zaměřením na nářeční skupinu středočeskou a východomoravskou. Dále jsme se věnovali zvukové rovině jazyka, přičemž jsme vymezili základní pojmy (ortoepie, ortofonie), popsali jsme zvukový plán češtiny a podrobněji jsme se věnovali jevům, které jsou součástí výzkumu – tedy asimilaci znělosti před sonorami a rázu. K teoretické části práce jsme využívali jak tradičních publikací (Palková, 1994 či Hůrková-Novotná, 1995), tak i aktuálnějších zdrojů, které obohacují teoretický popis například o současnější výzkumy (Volín, Skarnitzl, 2018 či Bláha, Svobodová et al., 2018).

V praktické části práce jsme nejprve nastínili metodu a popsali materiál, se kterým jsme pracovali a následně jsme již předkládali získaná data, která jsme interpretovali. U asimilace znělosti před sonorami se potvrdil náš předpoklad, že mluvčí z Čech realizují především neznělé konsonanty před sonorou (u čteného projevu ze 76 %), zatímco mluvčí z východní Moravy mají tendenci k realizaci znělých konsonantů (u čteného projevu ze 71 %). Jelikož ale v textu, který jednotliví respondenti načítali, byly přítomny i pozice, kdy sonoře předcházely jednoslabičné předložky či předložka *z*, u kterých je dle ortoepických pravidel spisovná znělá realizace konsonantů, zajímalo nás, jak by se výsledná data změnila po vyřazení těchto pozic. Ukázalo se, že neznělá výslovnost u mluvčích z Čech v takovém případě stoupla až na 95 %, zatímco u mluvčích z východní Moravy nebyl posun tak výrazný (nezněle realizovali tyto mluvčí ze 37 %). Zároveň jsme zjistili, že mluvčí z Čech mají výraznější tendenci k realizaci neznělých konsonantů i v takových případech, kdy ortoepická norma považuje neznělou výslovnost konsonantů za nespisovnou (mluvčí z Čech chybovali v těchto případech z 11 %, zatímco na východní Moravě chybovost dosáhla jen 2 %). Srovnání jednotlivých mluvčích na základě pohlaví a věku ukázalo, že tyto kategorie nemají na výslednou realizaci mluvčích výrazný vliv.

Při analýze realizace rázu se nám rovněž potvrdil předpoklad, že pro mluvčí pocházející ze středočeské nářeční oblasti je typičtější pravidelnější realizování rázu než pro mluvčí východomoravské nářeční skupiny. Celková chybovost mluvčích při realizaci rázu ale nebyla zdaleka tak vysoká, jak bychom u neprofesionálních mluvčích očekávali – mluvčí z Čech chybovali ve čteném projevu průměrně z 15 %, mluvčí z východní Moravy poté z 22 %. Tuto skutečnost si vysvětlujeme tím, že mluvčí projevovali u čteného projevu větší snahu o korektní výslovnost, předpokládáme tedy, že v přirozené mluvě je chybovost při užívání rázu u neprofesionálních mluvčích ještě výraznější.

Po srovnání mluvčích z hlediska pohlaví se potvrdil předpoklad, že ženy realizují ráz častěji než muži (u mluvčích z Čech je rozdíl v realizaci rázu 8 % ve prospěch žen, u mluvčích z východní Moravy poté 13 % rovněž ve prospěch žen). Ze získaných výsledků taktéž usuzujeme, že kategorie věku nemá na realizaci rázu výrazný vliv, ačkoli jsme u mladších mluvčích z Čech zaregistrovali silnější tendenci k chybovosti užívání rázu, kdežto u mluvčích z východomoravské nářeční skupiny byla častější chybovost u starší generace mluvčích. Pro zobecnění těchto výsledků bychom však potřebovali podrobnější data. U realizace rázu na základě pozice vokálu se nám taktéž potvrdil předpoklad, že k největší chybovosti dochází po prefixu či u kompozit. V takových případech chybovali mluvčí až z 79 % (na východní Moravě), naopak u skupiny, jež zahrnovala konjunkce, prepozice a adverbia chybovost dosahala pouze 12 % u mluvčích z Čech a 16 % u mluvčích z východní Moravy.

Rozdílnou výslovnost lze pozorovat také na základě srovnání čtených a spontánních projevů. U asimilace znělosti docházelo ve spontánních projevech k posílení tendence výslovnosti, jež je typická pro daný region (pro středočeskou nářeční skupinu tedy realizace neznělá, pro východomoravskou nářeční skupinu znělá). U realizace rázu byl největší rozdíl mezi čteným a spontánním textem patrný u respondentů z východní Moravy, u kterých chybovost realizace rázu stoupla z 22 % na 30 %.

Do budoucna by mohla být přínosná právě důkladnější analýza spontánních projevů neprofesionálních mluvčích. V takovém případě bychom pracovali s menším počtem respondentů, jejichž projevy by byly delší, aby se zkoumané jevy vyskytovaly v dostatečném množství pro zobecnění získaných poznatků. Zkoumané jevy bychom také mohli rozšířit o asimilaci znělosti před konsonantem *v* či o skupinu *sh* a zajímavé výsledky by jistě přineslo zahrnutí výzkumu mluvního tempa u jednotlivých mluvčích.

ANOTACE

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Jméno: Klára Beringerová

Název práce: Realizace rázu a asimilace znělosti u neprofesionálních mluvčích z vybraných nářečných oblastí

Vedoucí práce: Mgr. Michaela Kopečková, Ph.D.

Anotace: Bakalářská práce se zabývá analýzou realizace rázu a asimilace znělosti před sonorami u neprofesionálních mluvčích z vybraných nářečných oblastí. V teoretické části práce se věnujeme českým nářečím a zvukové rovině jazyka, přičemž největší důraz klademe na jevy zahrnuté ve výzkumu. V praktické části práce se zabýváme analýzou realizace rázu a asimilace znělosti před sonorami u neprofesionálních mluvčích. Výsledky analýzy porovnáваме na základě nářečí, věku a pohlaví mluvčích.

Klíčová slova: ráz, výslovnost, nářečí, ortoepie, mluvní projev, analýza, neprofesionální mluvčí

Počet znaků: 80 658

Počet použitých zdrojů: 19 odborných zdrojů, 6 internetových zdrojů

Počet příloh: 1 tabulka konsonantů, 1 ukázkový souhlas s účastí ve výzkumu a se zpracováním osobních údajů, 1 ukázkový text k analýze

RESUMÉ

The aim of this bachelor thesis was to analyze the realization of glottal stop and the assimilation of voicing before sonorants in non-professional speakers from selected dialectal areas. In this analysis, we worked with audio recordings from 40 speakers, which included readings of a text prepared by us as well as summaries of the text in their own words, in order to have also the natural speech of the individuals. The intention of the analysis was to test whether there would be differences in the speakers' pronunciation based on the dialect group to which they belonged, as well as on gender and age.

The bachelor thesis consists of a theoretical and a practical part. In the theoretical part, we focused on the Czech dialectal situation and the sound level of the language. We emphasized on the phenomena under study, which are part of the analysis.

In the practical part of the thesis, we first outlined the method and described the material we worked with, and then we presented the data we obtained and interpreted. For the assimilation of voiced consonants before sonorants, our assumption that speakers from Bohemia mainly realize voiceless consonants before sonorants was confirmed, while speakers from East Moravia tend to realize voiced consonants. A comparison of individual speakers based on gender and age showed that these categories did not have a significant effect on the speakers' final realization. In the analysis of the realization of glottal stop, we also confirmed the assumption that speakers from the Central Bohemian dialect area typically realize impact more regularly than speakers from the East Moravian dialect group. After comparing the speakers in terms of gender, the assumption that women realize the glottal stop more often than men was confirmed. The results also suggest that the category of age does not have a significant influence on the realization of the glottal stop.

Differences in pronunciation can also be observed by comparing read and spontaneous speech. For the assimilation of voicing, the pronunciation tendency that is typical for the region was reinforced in the spontaneous speeches. In the case of glottal stop realization, the biggest difference between read and spontaneous texts was evident in the respondents from East Moravia, where the error rate of glottal stop realization increased in spontaneous speeches.

BIBLIOGRAFIE

Odborné zdroje

BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

BLÁHA, Ondřej, SVOBODOVÁ Jindřiška. *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018. ISBN 978-80-244-5281-4.

CURČÍN, František. *Vývoj českého jazyka a dialektologie: učebnice pro pedagogické fakulty*. 4. vyd. Praha: SPN, 1977. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství).

HÁLA, Bohuslav. *Výslovnost spisovné češtiny, její zásady a pravidla*. Praha: Československá akademie věd, 1955. Věda všem (ČSAV). Dostupné také z:

<https://ndk.cz/view/uuid:a6f8b660-7a86-11e2-b212-005056827e52?page=uuid:210aa9a29bb09ab5a055bbebc2aff54a>

HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia, 1995. ISBN 80-85827-93-X. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:09f80480-4de7-11e3-ad8c-005056827e52?page=uuid:f9de3590-8d26-11e3-83a0-005056825209>

CHLOUPEK, Jan. *Aspekty dialektu*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1971. Dostupné také z: <https://digilib.phil.muni.cz/cs/handle/11222.digilib/103543>

CHLOUPEK, Jan. *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1986. Dostupné také z: <https://digilib.phil.muni.cz/cs/handle/11222.digilib/103868>

KOPEČKOVÁ, Michaela. *Mluvní vzory v hlavním televizním zpravodajství: analýza zvukové roviny v projevu vybraných moderátorů*. V Olomouci: Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého, 2022. ISBN 978-80-88278-82-5.

KOPEČKOVÁ, Michaela. *Realization of Glottal Stop and Voice Assimilation before Sonorants by Czech Regional TV News Presenters*. Příspěvek na vědecké konferenci 18th Annual Meeting of the Slavic Linguistics Society (SLS 18), 24.–26. 8. 2023.

KRČMOVÁ, Marie; MINÁŘOVÁ, Eva; ČECHOVÁ, Marie a CHLOUPEK, Jan. *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997. ISBN 8085866218. Dostupné také z:

<https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:80d3abd0-f081-11e3-a2c6-005056827e51?page=uuid:5226b880-fe8d-11e3-97de-5ef3fc9ae867>

KRČMOVÁ, Marie. *Fonetika a fonologie: zvuková stavba současné češtiny*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1996. ISBN 80-210-1376-1. Dostupné také z: <https://ndk.cz/view/uuid:61a9f2f0-8e5c-11e3-997d-005056827e52?page=uuid:f5d1bc70-a47c-11e3-87a3-001018b5eb5c>

LAMPRECHT, Arnošt; MICHÁLKOVÁ, Věra. *České nářeční texty: vysokoškolská učebnice pro filozofické a pedagogické fakulty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976. Dostupné také z: <https://ndk.cz/view/uuid:e0783fc0-693f-11e3-8561-005056827e52?page=uuid:3ba6ca20-7a47-11e3-989f-5ef3fc9bb22f>

PALKOVÁ, Zdena. *Fonetika a fonologie češtiny s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Karolinum, 1994. ISBN 80-7066-843-1.

SKARNITZL, Radek; MACHAČ, Pavel. Míra rušivosti parazitních zvuků v řeči mediálních mluvčích. In: *Naše řeč*, roč. 95, č. 1, 2012. s. 3–14. Dostupné také z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=8230>

SKARNITZL, Radek; ŠTURM, Pavel; VOLÍN, Jan. *Zvuková báze řečové komunikace: fonetický a fonologický popis řeči*. V Praze: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3272-8.

ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. *Vývoj kodifikace české výslovnosti*. Praha: Academia, 2019. Lingvistika (Academia). ISBN 978-80-200-2900-3.

VEROŇKOVÁ, Jitka. Užívání rázu na Moravě a ve Slezsku: Ke čteným a polopřipraveným projevům vysokoškolských studentů. *O. Bláha & J. Svobodová a kol. Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2018, 167-194.

VOLÍN, Jan; SKARNITZL, Radek. *Segmentální plán češtiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2018. ISBN 978-80-7308-885-9.

VOLÍN, Jan. Jak se v Čechách „rázuje“? In: *Naše řeč*, roč. 95, č. 1, 2012. s. 51–54. Dostupné také z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=8235>

Internetové zdroje

BACHMANNOVÁ, Jarmila (2017): ČESKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*.

URL: [https://www.czechency.org/slovník/ČESKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA](https://www.czechency.org/slovník/ČESKÁ_NÁŘEČNÍ_SKUPINA) (poslední přístup: 18. 2. 2024)

KLOFEROVÁ, Stanislava (2017): JAZYKOVÝ ATLAS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: [https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÝ ATLAS](https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÝ_ATLAS) (poslední přístup: 20. 6. 2024)

KRČMOVÁ, Marie (2017): ASIMILACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: <https://www.czechency.org/slovník/ASIMILACE> (poslední přístup: 26. 6. 2024)

KRČMOVÁ, Marie (2017): ORTOEPIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: <https://www.czechency.org/slovník/ORTOEPIE> (poslední přístup: 26. 6. 2024)

KRČMOVÁ, Marie (2017): RÁZ. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: <https://www.czechency.org/slovník/RÁZ> (poslední přístup: 26. 6. 2024)

ZIKOVÁ, Markéta (2017): SONORITA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: <https://www.czechency.org/slovník/SONORITA> (poslední přístup: 20. 6. 2024)

SEZNAMY

Seznam grafů

Graf 1 – Neznělá realizace před sonorami v jednotlivých regionech.....	31
Graf 2 – Neznělá realizace před sonorami v jednotlivých regionech, u kterých je zahrnuto srovnání mezi muži a ženami	33
Graf 3 – Neznělá realizace před sonorami v jednotlivých regionech, u kterých je zahrnuto srovnání mezi mladší a starší generací	34
Graf 4 – Neznělá realizace před sonorami po vyřazení jednoslabičných předložek a předložky z z celkového počtu výskytů	34
Graf 5 – Chybovost v asimilaci znělosti před sonorami u jednoslabičných předložek a předložky z	35
Graf 6 – Chybovost mluvčích u realizace rázu s ohledem na nářeční původ	37
Graf 7 – Chybovost mluvčích u realizace rázu s ohledem na nářeční původ a s ohledem na pohlaví.....	37
Graf 8 – Chybovost mluvčích u realizace rázu s ohledem na nářeční původ a s ohledem na věkovou kategorii	38
Graf 9 – Chybovost mluvčích u realizace rázu s ohledem na pozici vokálu, přičemž skupina a zastupuje konjunkce, prepozice a adverbia, skupina b hranice slov – vokál + vokál, skupina c hranice slov – konsonant + vokál, skupina d prefix + radix – vokál + vokál a skupina e prefix + radix nebo kompozitum – kombinace vokál + konsonant.....	40

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Vokalický trojúhelník v češtině (Palková, 1994, s. 171)	18
---	----

PŘÍLOHY

PŘÍLOHA 1 – Klasifikace českých konsonantů²¹

klasifikace českých konsonantů

způsob artikulace		znělost (+ znělé, – neznělé)		místo artikulace										akustické/auditivní hledisko O = obstruent S = sonora			
				labiální		alveolární				palatální		velární				laryngální	
				bilabiální	labiodentální	prealveolární	alveolární	postalveolární	palatální	velární	laryngální	explozivní	nasální				
okluzivní	orální	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	O	S
	nasální																S
semiokluzivní																	O
																	O
konstruktivní	frikativní																O
	aproximativní																O
vibrantní	laterální																S
	centrální																S
aproximantní	laterální																S
	centrální																S

česká terminologie
okluzivní = závěrové
semiokluzivní = polozávěrové
konstruktivní = užňovací
vibrantní = kmitavé
laterální = bokové
glide = klouzavé
likvidy = plynné

bilabiální = oboustranné
labiodentální = retozubné
prealveolární = přední částové
postalveolární = zadní částové
palatální = třídopatrové
velární = měkkopatrové
laryngální = hrtanové

explozivní = ražené
afrikáty = polotřené
frikativní = třené
orální = ústní
nasální = nosní

²¹ Převzato z: <https://fon.webnode.cz/vyukove-materialy/>.

Souhlas s účastí ve výzkumu a se zpracováním osobních údajů

Informace o výzkumu

Cílem výzkumu je analýza realizace rázu a asimilace znělosti před sonorami u neprofesionálních mluvčích z vybraných nářečních oblastí. Výsledná data budou součástí bakalářské práce.

Čtený projev účastníka výzkumu bude nahráván. Veškeré poskytnuté údaje budou pro účely výzkumu anonymizovány.

Informace o účastníkovi výzkumu

Jméno: _____

Pohlaví: _____

Věk: _____

Současná lokalita: _____

Prohlášení

Já níže podepsaný/-á potvrzuji, že

- a) jsem se seznámil/-a s informacemi o cílech a průběhu výše popsaného výzkumu;
- b) dobrovolně souhlasím s účastí své osoby v tomto výzkumu;
- c) jsem srozuměn s tím, že jakékoliv užití a zveřejnění dat a výstupů vzešlých z výzkumu nezakládá můj nárok na jakoukoliv odměnu;
- d) jsem srozuměn s tím, že v budoucnu nebudu mít nárok na jakoukoliv další odměnu za poskytnutí informací o mé osobě;
- e) souhlasím se zveřejněním anonymizovaných dat a výstupů vzešlých z výzkumu a s jejich dalším využitím.

Výše uvedená svolení a souhlasy poskytuji dobrovolně na dobu neurčitou.

V _____

Datum

Podpis

PŘÍLOHA 3 – Text použitý k výzkumu

Mírka a Alena už se znají přes jedenáct let. Za tu dobu se z nich staly opravdu blízké kamarádky, které pořád něco plánují a podnikají. Většinou si užívají spíše nějaké posezení s limonádou nebo navštěvují různé kulturní akce. Letos se ale rozhodly spolu vyrazit na výlet bez jakéhokoliv plánu a aby toho nebylo málo, dohodly se, že každá neutratí za cestu víc jak stokrát.

Dlouhou dobu výlet odkládaly, pak se ale blížil konec léta, a tak se jednou v neděli nad ránem impulzivně sbalily a vydaly se na vlakové nádraží. Koupily si nejlevnější lístek, který byl k dispozici a ve vlaku si zabraly místa u okna. Po pár hodinách jízdy vystoupily v Děčíně, a protože se chtěly dostat ještě dál a obě vždy chtěly zkusit autostop, stouply si na okraj nejbližší silnice a začaly stopovat. Uběhla jen chvilka, než jim zastavilo první auto. Vystoupil z něj chlápek relativně mladý – mohlo mu být asi čtyřicet let. Alena s Mírkou chvíli otálely, zda mají věřit někomu úplně cizímu, nakonec ale do auta nasedly a řidič, který se jim představil jako Robert, je odvezl až kousek před německé hranice k Národnímu parku České Švýcarsko. Tam se holky s Robertem rozloučily a popřály mu hezký zbytek trasy.

Konečně se mohly vydat na cestu. Radovaly se, že zatím jim vychází výlet lehčeji, než samy očekávaly. Žádný určitý cíl neměly, řekly si, že prostě půjdou podle intuice a uvidí, kam se dostanou. Nacházely se zrovna kousek od města Krásná Lípa, a tak začaly svou cestu tam. Podívaly se do Domu Českého Švýcarska, kde si prohlédly výstavu o zdejší přírodě a historii, jejíž součástí byly i interaktivní exponáty. Odsud se už rozešly objevovat místní přírodu.

I přesto, že předpověď lákala na bezoblačné počasí, bylo trochu pod mrakem, ale aspoň bylo pořád hezky teplo. Rozhlédly se po okolí a vydaly se cestou k lesu. Přešly přes most a rozhodly se, že půjdou po červené turistické stezce. Po pár minutách chůze už se před nimi rozprostírala krásná příroda – tolik rostlin a hub lemujících lesní cestu je překvapilo, nevěděly, že příroda je zde tak moc rozmanitá. O to víc je naštváno bezohledné chování některých lidí, kteří zde zahodili odpadky. Za chvíli je čekal výšlap několik kilometrů dlouhý. Mírka se po chvíli začala občas loudat, Alena naopak s blížícím se koncem stoupaní ještě zrychlovala. Nahoře je čekal snad nejúžasnější výhled na údolí okolní krajiny. Strávily tady pár chvil, než nastal čas na odchod. Po cestě dolů se zapovídaly s jedním milým párem, který jim dokonce nabídl odvoz autem opět domů. Výlet se jim nakonec moc hezky vydařil.